

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ АРХЕОЛОГІЇ
ДЕРЖАВНИЙ ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНИЙ
ЗАПОВІДНИК «МЕЖИБІЖ»

**IN
SCLAVENIA
TERRA**

В и п у с к 1

КИЇВ • 2016

УДК 904(367)“0”
ББК Т4(4Укр)431.1
І 87

Відповідальні редактори:

Я.В. ВОЛОДАРЕЦЬ-УРБАНОВИЧ, кандидат історичних наук
С.А. ГОРБАНЕНКО, кандидат історичних наук

Редакційна колегія:

Б.В. МАГОМЕДОВ, доктор історичних наук
С.В. ПИВОВАРОВ, доктор історичних наук
О.В. ПЕТРАУСКАС, кандидат історичних наук
Н.С. АБАШИНА, кандидат історичних наук
Є.В. СИНИЦЯ, кандидат історичних наук
О.Г. ПОГОРІЛЕЦЬ, директор ДІКЗ «Межибіж»

Рецензенти:

Р.В. ТЕРПИЛОВСЬКИЙ, доктор історичних наук
Л.П. МИХАЙЛИНА, доктор історичних наук

*Затверджено до друку
Вченою Радою Інституту археології
НАН України 19.05.2016, протокол № 5.*

Збірник виходить за фінансової підтримки:

«Архітектурно-археологічна експедиція» ІА НАН України;
ВГО «Спілка археологів України»;
ДІКЗ «Межибіж»;
«Рятівна археологічна служба» (Львів)

І 87 **In Sclavenia terra** / Інститут археології НАН України.
— К., 2016. — Вип. 1. — 256 с.

ISBN 978-966-02-8143-1 (загальний)
ISBN 978-966-02-8144-8 (вип. 1)

Статті, що увійшли до збірника, висвітлюють питання етнокультурного та соціального розвитку слов'ян від середини I тисячоліття н. е., тобто в період їх «виходу» на історичну арену. Запропоновані статті різноманітні за змістом: від джерелознавчих публікацій до інтерпретації археологічних комплексів, аналізу окремих категорій матеріалів і висвітлення дискусійних проблем походження та історичного розвитку слов'ян.

Для археологів, істориків, етнологів, викладачів і студентів, а також всіх, хто цікавиться стародавньою історією.

УДК 904(367)“0”
ББК Т4(4Укр)431.1

ISBN 978-966-02-8143-1 (загальний)
ISBN 978-966-02-8144-8 (вип. 1)

© Автори статей, 2016
© ІА НАН України, 2016

УДК: 904.25(477.53)“653”

О.Б. Супруненко, Я.В. Володарець-Урбанович, Ю.О. Пуголовок

КОМПЛЕКС КОЛА «МАРТИНІВКИ» З ПОЛТАВИ (ПОЛТАВСЬКИЙ СКАРБ 2014 р.) *

Публікуються знахідки прикрас з Полтави, що знаходять аналогії серед прикрас скарбів першої хронологічної групи за О.О. Щегловою. Найімовірніше, знахідки складають добірку ювелірного лому, призначеного для переплавки.

К л ю ч о в і с л о в а: Літописна Лтава, прикраси, фібули, браслет, підвіски, раннє середньовіччя, «старожитності антив», перша хронологічна група скарбів за О.О. Щегловою.

Пам'ятки третьої чверті I тис. н. е. в околицях Полтави відомі вже здавна. Опубліковано кілька зведень щодо виявлення, характеру комплексів та їх складу [Володарець-Урбанович, 2006а; 2007]. Однак, саме місто було започатковане лише у часи розселення носіїв роменської культури [Супруненко, Пуголовок, Мироненко та ін., 2009, с. 5–19; Пуголовок, 2012; Супруненко, Пуголовок, 2015, с. 14–17]. Нещодавно стали відомі й окремі знахідки пеньківських прикрас на його теренах, що заслуговують на увагу дослідників (рис. 1). Вони були виявлені на території посади літописного «граду» і козацької фортеці, котра охопила забудовою передмість острогу заселеної за роменсько-давньоруського часу ділянки плато Старополтавської гори [Супруненко, Пуголовок, 2015а, кол. вкл. XII, 3].

Знахідки походять з науково-рятивних розкопок у Полтаві 2014 р. по вул. Жовтневій 5-А (сучасна вул. Соборності), на місці спорудження фундаментів невеликого кафе-пекарні. Вони виявлені у чорноземному заповненні котловану підземної споруди — входу до підземелля [Супруненко, Пуголовок, 2015б], так остаточно і не вивченого археологічно через значну глибину споруди (дослідження проведено до рівня 4,8 м від сучасної денної поверхні плато). Котлован знаходився у південно-західному куті невеликого розкопу, на місці майбутнього будівництва і мав розміри близько 5 × 7 м. Наприкінці XVII ст. ця споруда сполучалася з поверхнею завдяки неширокому похилому тунелю-спуску, місцями обшитому деревом. Останній, вірогідно, мав материкові сходинки, а в основі, на глибині 4,5 м, — вистругану у лесі підпрямокутну камеру заввишки не менше 2 м, від якої вглиб (у східному та північно-східному напрямках) відходило кілька вузьких ходів

* Висловлюємо щирі вдячність В.Є. Родінковій, О.О. Щеглової, О.В. Гопкало, А.В. Скибі, Є.В. Синиці, О.В. Петраускасу, А.В. Панікарському, О.С. Милашевському, М.О. Авраменко, Т.В. Бітківській, В.О. Колибенку, Н.В. Хамайко, І.Б. Шрамко, С.А. Заднікову, Д.С. Гречко та В.В. Шерстюку за надані зауваження та консультації.

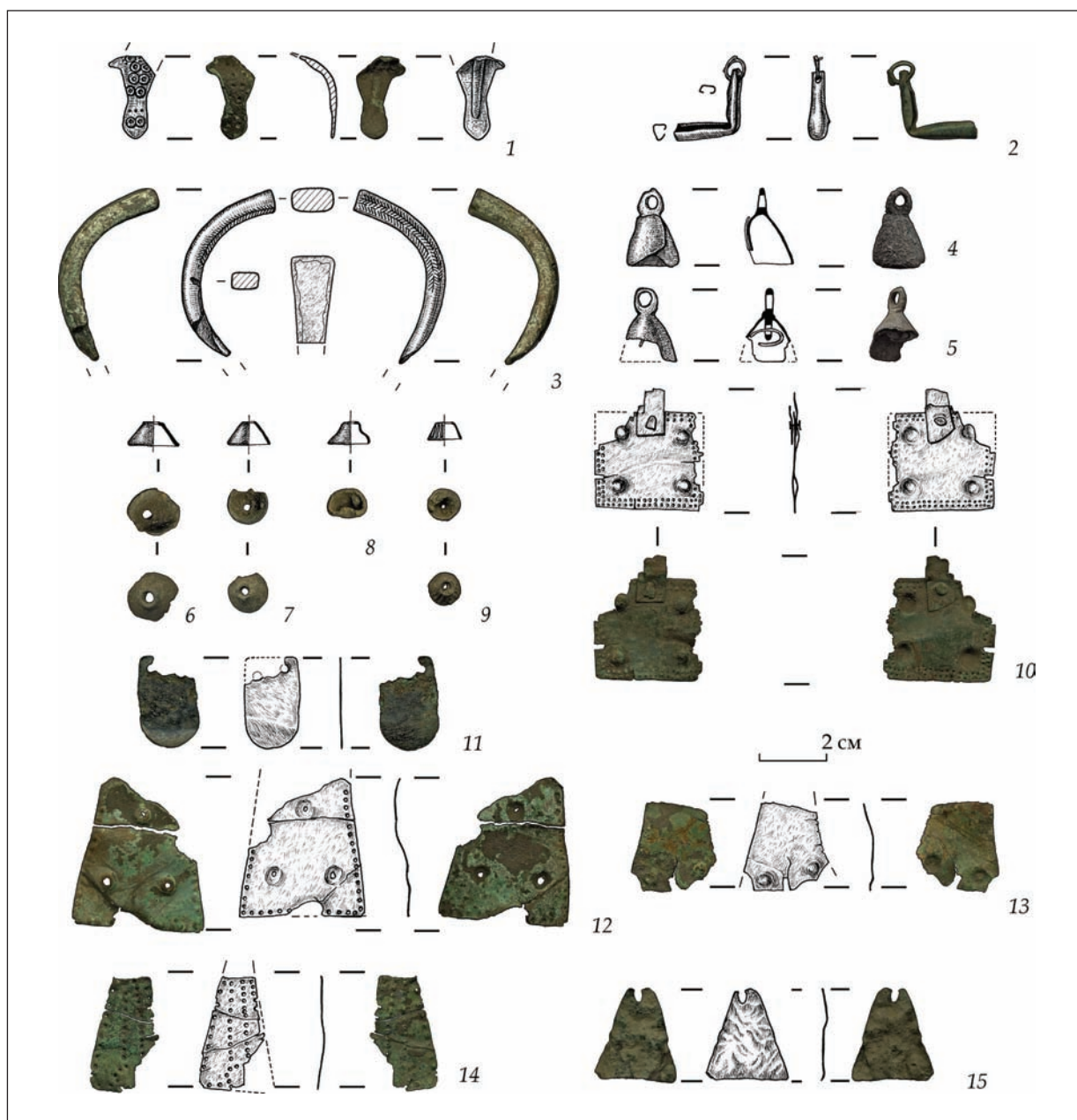

Рис. 1. Знахідки прикрас третьої чверті I тис. н. е. з Полтави: 1 – мала пальчаста фібула типу Сміла-Добого; 2 – пронизка Володарець-Урбанович / тип 1; 3 – браслет Родінкова / тип 5, підтип 2; 4, 5 – неорнаментовані дзвіночки; 6–8 – неорнаментовані ворворки малих розмірів; 9 – орнаментована ворворка малих розмірів; 10 – квадратна підвіска типу «Козіївка / Нова Одеса»; 11 – порожнистий наконечник поясу; 12 – трапецієподібна підвіска, орнаментована двома / трьома півкулями по центру; 13 – трапецієподібна підвіска, орнаментована півкулями по центру та рядом пресованих крапок по краю; 14 – трапецієподібна підвіска, орнаментована рядами пресованих крапок; 15 – проста неорнаментована трапецієподібна підвіска

Fig. 1. Jewelry finds of the 6th – the 7th century from Poltava: 1 – small radiate-headed fibulae type Smila-Dobogo; 2 – bronze tubular beads Volodarets-Urbanovich / type 1; 3 – bracelet Rodinkova / type 5, subtype 2; 4, 5 – undecorated small bells; 6–8 – undecorated small conical through hole bell; 9 – ornamented small conical through hole bell; 10 – square pendant «Koziiivka / Nova Odesa» type; 11 – hollow belt-end; 12 – trapezoidal pendant ornamented with two / three punches circles in mid; 13 – trapezoidal pendant ornamented with punches circles in mid and numerous small circles along the edge; 14 – trapezoidal pendant ornamented with punches small circles along the edge and two rows in mid; 15 – undecorated trapezoidal pendant

сполучення зі сходишками до погребів, схованок, гіпотетично пов'язаних із сіткою підземних ходів козацької епохи [Бучневич, 1891; Жук, 1991; Супруненко, Пуголовок, 2015а, с. 142 – 148]. За даними проектувальників, підтвердженими пошуковими заходами з використанням георадару, на глибині близько 12 м у материковому масиві нижче, трохи на північний схід від входу, містилася більш чи менш значна пустотіла камера невеликих розмірів, а навколишній простір вище був перетнутий тріщинами провалів, можливо, від вузьких проходів підземних ходів. Подібний і краще збережений вхід до фортечного підземелля полкового міста дослідили у Полтаві Л.І. Виногородська і Р.С. Орлов, за 100 м на північний схід від місця розкопок – біля Спаської церкви. Його інтерпретували як прохід до Преображенського храму, громадської схованки й підземних ходів [Виногородська, Орлов, 2004, с. 84 – 85; Коваленко, 2015, с. 82].

Досліджений вхід до підземелля обвалився на початку XVIII ст. Сюди просіли рештки заповнення давньоруського житла і вміст кількох господарських ям XVII ст. З часом це призвело до більшого провалу, просідання наявного в ньому ґрунту. На поверхні утворилася велика западина, якої необхідно було позбутися. Впродовж XVIII – XIX ст. яму неодноразово закидали привізним і взятим з околу ґрунтом, сміттям, з переважанням поверхневого чорнозему. Виявлені знахідки потрапили до заповнення саме у цей час, разом із накопаним неподалік чи привезеним з близьких передмість фортеці чорноземом. Більшість предметів виявлена на глибині 1,2 – 1,6 м від рівня сучасної поверхні саме у маслянистому чорноземному вмісті верхньої частини заповнення котловану, орієнтовно, на площі 2 × 3 м.

Знахідки заплановано передати до збірки Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського.

Ціллю цієї роботи є введення до наукового обігу 15 речей третьої чверті I тис. н. е., визначення можливості їх належності до одного комплексу, а також вирішення питання, чи могли вони бути поза межами археологічних пам'яток пенківської культури.

Загалом, добірку виявлених предметів можна поділити на дві групи, за їх приналежністю – до жіночого і чоловічого костюму.

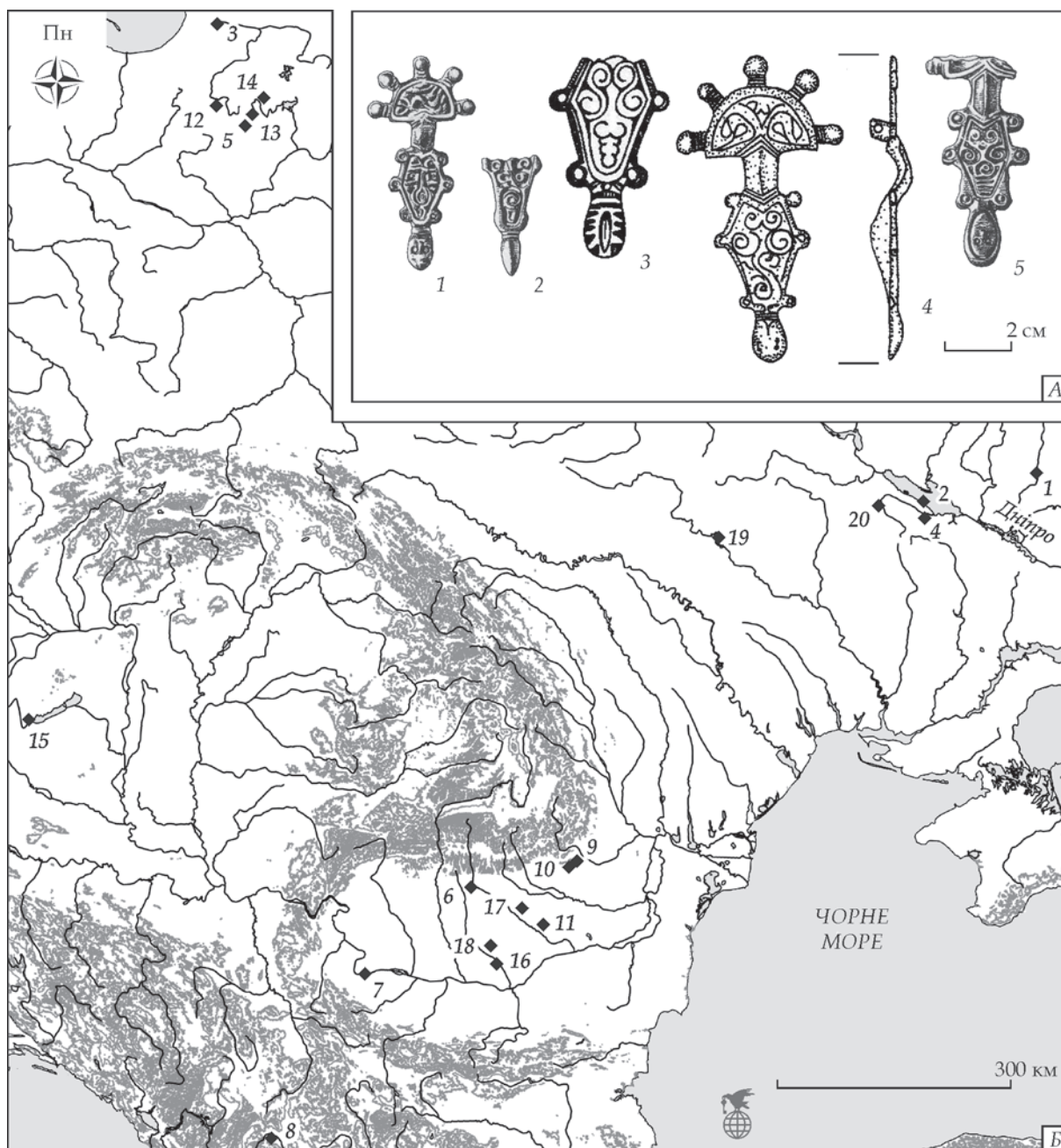
ЖІНОЧІ ПРИКРАСИ

Нагрудні прикраси

Фібули

1. Фрагмент литої бронзової зігнутої малої пальчастої фібули (збереглася лише ніжка з одним боковим відростком), прикрашеної дев'ятьма циркульними елементами орнаменту (2 на голівці ніжки та 7 на основній частині) і лініями із заглибленими крапками (три лінії по дві та три крапки, одна з яких відділяє голівку ніжки від основної частини). Зі зворотного боку є поздовжня нервюра, що утворилася під час відливання виробу у двоскладовій матриці і підсилювала середню частину фібули, де найчастіше відбувалися злами [Шаблавина, 2004]. Довжина 2,5 см, ширина 1,4 см, ширина голівки ніжки 0,8 см (рис. 1, 1).

Визначити точно типологічну належність фібули неможливо через її фрагментованість (відсутність голівки). Вірогідно, виріб належить до типу Сміла-Добого (IF за I. Вернером), в якому об'єднані вироби з п'ятьма пальцями, чітким п'ятикутним подовженим щитком, масивним завершенням і трьома парами невеликих округлих бічних відростків, великою голівкою

та спіральним чи похідним від нього круговим орнаментом [Curta, Dupoi, 1994 – 1995, add. 20; Родинкова, 2003, арк. 95]. Хоча у полтавського примірника на щитку є лише один невеликий відросток.

Найближча аналогія – із Середнього Подніпров'я [Корзухіна, 1996, с. 409; табл. 79, 14] (рис. 2, А, 1). Інші знахідки (рис. 2, А, 2 – 5) трапилися також у Середньому Подніпров'ї [Корзухіна, 1996, с. 409; табл. 79, 15], Чигирині [Приходнюк, 1998, с. 55; рис. 65, 3], Смілі [Корзухіна, 1996, с. 373; табл. 79, 12] та Семенках [Хавлюк, 1974, с. 207; рис. 11, 2]. Уламок фібули із Полтави позначає східну межу концентрації таких застібок у Середньому Подніпров'ї.

Рис. 2. Малі пальчасті фібули типу Сміла-Добого: А – знахідки з межиріччя Південного Бугу і Дніпра: 1, 2 – Середнє Подніпров'я; 3 – Семенки; 4 – Чигирин; 5 – Сміла; Б – карта поширення: 1 – Полтава; 2 – Середнє Подніпров'я; 3 – Колишня Східна Пруссія; 4 – Чигирин; 5 – Тилькове; 6 – Мунтенія; 7 – Деси; 8 – Македонія; 9 – Сєрата-Монтеору; 10 – Петроаселе; 11 – Бухарест-Бєнєси; 12 – Тумян; 13 – Мєнтке; 14 – Мронгово; 15 – Добого; 16 – Нанов; 17 – Рекарі; 18 – Виртоапе; 19 – Семенки; 20 – Сміла

Fig. 2. Small radiate-headed fibulae type Smila-Dobogo: A – finds from territory between Southern Buh and Dnieper: 1, 2 – Middle Dnieper; 3 – Semenky; 4 – Chyhyryn; 5 – Smila; B – archaeology map: 1 – Poltava; 2 – Middle Dnieper; 3 – The former East Prussia; 4 – Chyhyryn; 5 – Tylkowo; 6 – Muntenia; 7 – Desy; 8 – Macedonia; 9 – Srrata-Monteoru; 10 – Pietroasele; 11 – Bucharest-Benjasy; 12 – Tumjan; 13 – Mentke; 14 – Mronghovo; 15 – Dobogo; 16 – Nanov; 17 – Rekari; 18 – Vyrtoape; 19 – Semenky; 20 – Smila

Рис. 3. Карта поширення підвісок типу «Козіївка / Нова Одеса»: 1 – Козіївка / Нова Одеса; 2 – Полтава; 3 – Хитці; 4 – Черкаська Конопелька; 5 – «Лєнінськїй путї»; 6 – Лучисте

Fig. 3. Distribution map of square pendant «Kozivka / Nova Odesa» type. 1 – Kozivka / Nova Odesa; 2 – Poltava; 3 – Khytci; 4 – Cherkasjka Konopeljka; 5 – «Ljeninskij putj»; 6 – Luchyste

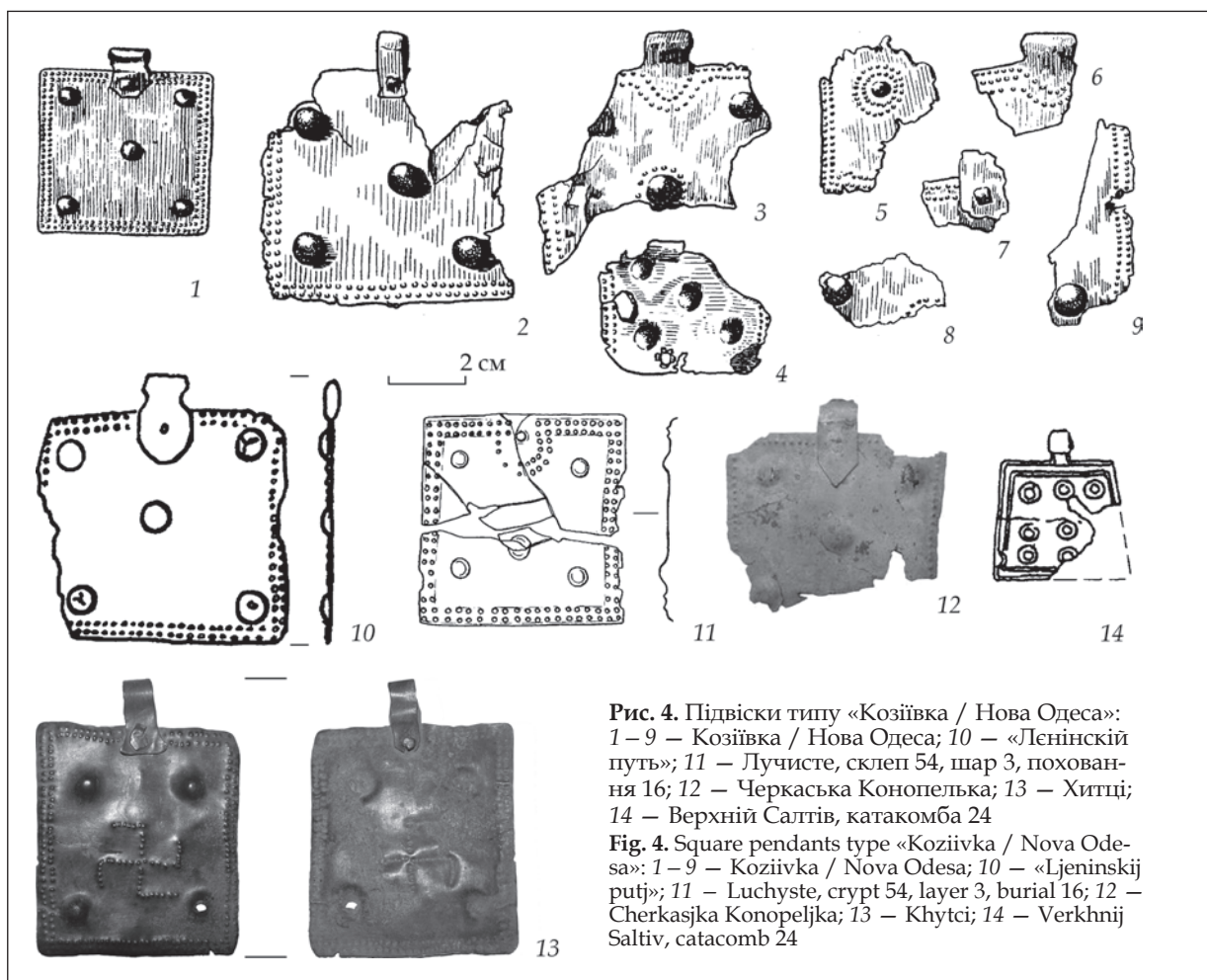

Рис. 4. Підвіски типу «Козіївка / Нова Одеса»: 1–9 – Козіївка / Нова Одеса; 10 – «Ленінський путь»; 11 – Лучисте, склеп 54, шар 3, поховання 16; 12 – Черкаська Конопелька; 13 – Хитці; 14 – Верхній Салтів, катакомба 24

Fig. 4. Square pendants type «Koziiivka / Nova Odesa»: 1–9 – Koziiivka / Nova Odesa; 10 – «Ljeninskij putj»; 11 – Luchyste, crypt 54, layer 3, burial 16; 12 – Cherkasjka Konopeljka; 13 – Khytci; 14 – Verkhnij Saltiv, catacomb 24

На основі даних Ф. Курти та В. Дупої [Curta, Dupoi, 1994–1995, add. 20] доречно виділити ще, принаймні, два регіони концентрації знахідок цього типу. Це – Мазурське Поозер'я (Колишня Східна Пруссія, Тилькове, Тумян, Ментке, Мронгове) та Нижньодунайська низовина (Мунтенія, Деси, Серата-Монтеору, П'єтроаселе, Бухарест-Беняси, Нанов, Рекарі, Виртоапе). Відокремлено розташовані тільки кілька подібних деталей костюму на території Македонії та Добого (рис. 2, Б).

Хронологія таких знахідок залишається дискусійною. Тим не менше, не викликає заперечення, що нижньою хронологічною межею побутування цих прикрас було VI ст. Однак, В.Є. Родінкова, у ході визначення хронології маленьких пальчастих фібул, хоча б у східній частині ареалу їх побутування, зважає на те, що частина з них пов'язана з Пастирським городищем [Родінкова, 2010а, с. 266]. Життя на цій пам'ятці у ранньосередньовічний період тривало з середини або останньої чверті VII до середини VIII ст., а фібули «дунайських типів» знайдено у спорудах, що згоріли під час загибелі городища [Приходнюк, 2005, с. 70–79]. Тому дослідниця припускає, що такі вироби продовжували побутувати у Подніпров'ї до першої половини – середини VIII ст. [Родінкова, 2010а, с. 266; Обломский, Родінкова, 2014, с. 385].

Деталі намиста

Підвіски типу «Козіївка / Нова Одеса»

2. Погнута бронзова квадратна підвіска з пошкодженими краями, вирізана з пласкої платівки, прикрашена чотирма півкулями, розташованими по кутах і двома смужками пресованих крапок-точок, вибитих пуансоном по краю. Зламане вушко у вигляді металевої стрічки прикріплене до підвіски заклепкою, що з однієї сторони розклепана сильніше. Розміри пластини $3,2 \times 3,1$ см, довжина з вушком 3,7 см (рис. 1, 10).

Подібні вироби залишалися поза увагою дослідників через украй обмежену кількість знахідок. Але останнім часом їх кількість збільшилася, що дозволяє уточнити походження, еволюцію і поширення (рис. 3). Загалом цю знахідку можна зарахувати до кола підвісок типу «Козіївка / Нова Одеса»¹ [Володарець-Урбанович, 2016б].

Аналогії походять із Козіївсько-Новоодеського (1 ціла та 8 фрагментів) (рис. 4, 1 – 9) [Корзухина, 1996, табл. 45, 9; 51, 1 – 8], Хитцівського (рис. 4, 16) [Володарець-Урбанович, Сидоренко, 2016] та Черкасько-Конопельківського (1 ціла та 10 фрагментованих; рис. 1, 12) [Родинкова, Сапрыкина, 2015, рис. 2, 10] скарбів на Дніпровському Лівобережжі, із могильника Лучисте, склеп 54, шар 3, поховання 16 (рис. 1, 11) [Айбабин, Хайрединова, 2014, с. 74; табл. 66, 4] в Криму та на могильнику «Ленінській путь» (рис. 1, 10) у Передкавказзі [Гавритухин, Пьянков, 2003, с. 198; табл. 73, 24]². Хоча знахідка із Полтави майже в два рази менша за інші аналогії.

Такі підвіски були виявлені лише у дніпровських скарбах першої хронологічної групи за О.О. Щегловою, період випадіння яких визначається в межах другої – третьої чверті VII ст. [Гавритухин, 1996, с. 95; Родинкова, 2012, с. 153, 157 – 158; Казанский, 2014, с. 53 – 55; Обломский, Родинкова, 2014]. Хоча формування самого убору почалося із другої половини VI ст. [Гавритухин, Обломский, 1996, с. 146].

Дзвіночки

3, 4. Два неорнаментовані циліндричні дзвіночки, литі з бронзи (рис. 1, 4, 5). Перший зберігся майже повністю, але тріснув і був стиснутий, у результаті чого один з країв виявився загнутий за інший. Вушко має форму, близьку до овалу. Петелька та язичок не збереглися. Висота без вушка 1,6 см, розмір основи $1,7 \times 1,5$ см, товщина стінок 0,1 – 0,2 см, висота вушка 0,9 см, ширина вушка 0,8 см, діаметр отвору вушка 0,4 см (рис. 1, 4).

Другий дзвіночок зберігся частково (стілки обламани, є лише їх чверть). Вушко має форму, близьку до овалу, але з пласкою верхньою основою. Зверху всередині є маленька петелька для кріплення язичка, від якого збереглися лише

1 У літературі утвердилася точка зору, що обидва скарби (Козіївський та Новоодеський) є окремими комплексами. Але проведений В.Є. Родинковою аналіз предметів [Родинкова, 2004, с. 236] і дослідження О.О. Щегловою обставин знахідок за архівними джерелами [Щеглова, 2001] показали, що це, вірогідно, комплекс одного великого скарбу [Щеглова, Родинкова, 2003, с. 297]. На наш погляд, факт знаходження таких підвісок в обох частинах скарбу (Козіївка – три цілих та п'ять фрагментів, Нова Одеса – одна знахідка), також підтверджує те, що це один комплекс. Адже такі підвіски вкрай рідко трапляються серед прикрас епохи раннього середньовіччя у слов'янському середовищі.

2 Слід зазначити, що В.С. Аксьонов також зараховує знахідку з могильника Верхній Салтів, катакомба 24 (рис. 4, 14), до категорії таких прикрас [Аксьонов, 2010, с. 74; рис. 1, 12]. Однак, остання суттєво відрізняється від інших знахідок і навряд чи належить до кола досліджуваних виробів.

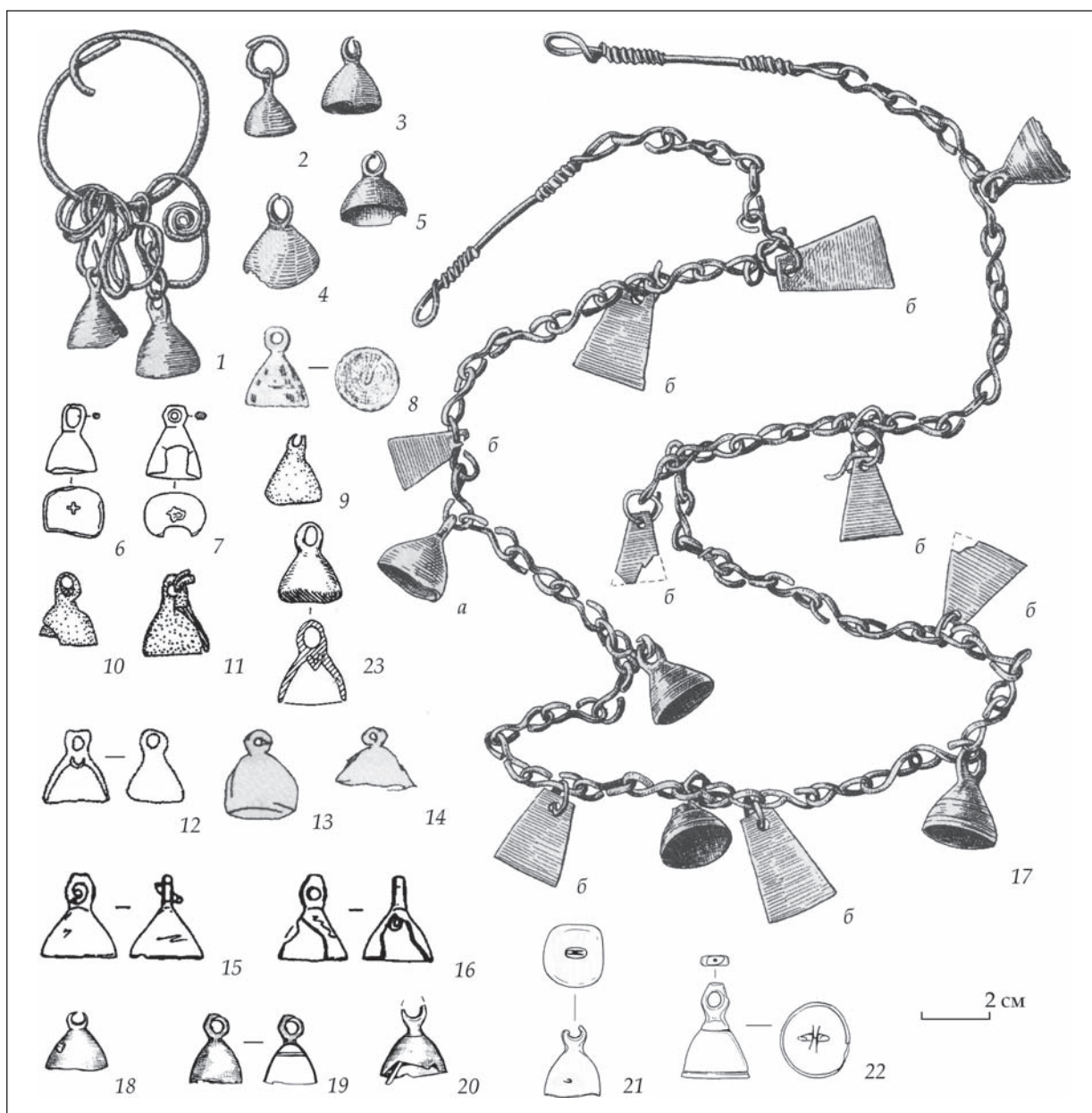

Рис. 5. Неорнаментовані циліндричні дзвіночки: 1–5 – Козіївка / Нова Одеса; 6, 7 – Гапонове; 8 – Зимне; 9, 10 – Ігрень-Подкова; 11, 23 – Волоське; 12 – о-в Кизлевий; 13, 14 – Лебехівка; 15, 16 – Мохнач; 17 – східні повіти Полтавської губернії; 18 – Лучисте, склеп 10, шар 2, поховання 4; 19 – Лучисте, склеп 40, шар 1, поховання 2; 20 – Лучисте, склеп 10, шар 4, поховання 14; 21 – Лучисте, склеп 65, шар 2, поховання 13; 22 – Лучисте, склеп 80, шар 2

Fig. 5. Undecorated small bells: 1–5 – Koziiivka / Nova Odesa; 6, 7 – Haponovo; 8 – Zymne; 9, 10 – Igren'-Pidkova; 11, 23 – Voloske; 12 – Kyzlevyi; 13, 14 – Lebekhivka; 15, 16 – Mokhnach; 17 – eastern counties of Poltava province; 18 – Luchyste, vault 10, layer 2, interment 4; 19 – Luchyste, crypt 40, layer 1, burial 2; 20 – Luchyste, vault 10, layer 4, interment 14; 21 – Luchyste, vault 65, layer 2, interment 13; 22 – Luchyste, vault 80, layer 2

залишки дротяного кільця. Висота без вушка 1,3 см, товщина стінок 0,1 см, висота вушка 0,7 см, його ширина 0,8 см, діаметр отвору вушка 0,4 см (рис. 1, 5).

Ці вироби належать до категорії прикрас без додаткової орнаментації на зовнішній поверхні, з вушком округло-аморфної форми, за класифі-

кацією В.Є. Родінкової [Родінкова, 2003, арк. 44]. Подібні знахідки походять з Козіївсько-Новоодеського (рис. 5, 1 – 5) [Корзухіна, 1996, с. 399; табл. 54, 1, 3 – 5, 10] та Гапонівського (рис. 5, 6, 7) [Гавритухін, Обломський, 1995, с. 138, 147; рис. 4, 8] скарбів, з Ігрені-Підкови (рис. 5, 9, 10) [Приходнюк, 1998, рис. 71, 6], Волоського (рис. 5, 11, 23) [Рутковская, 1974, рис. 4, 7; Приходнюк, 1998, рис. 75, 7], о-ва Кизлевого (рис. 5, 12) [Приходнюк, 1998, рис. 19, 20], Лебехівки (4 шт.) (рис. 5, 13, 14) [Корзухіна, 1996, с. 393; табл. 94, 23, 24], зі східних повітів Полтавської губернії (на ланцюжку-намисті були підвішені п'ять дзвіночків, один з яких неорнаментований) (рис. 5, 17а) [Корзухіна, 1996, с. 395; табл. 78, 3], Мохнацького поховання (рис. 5, 15, 16) [Аксенов, Бабенко, 1998, с. 115; рис. 3, 12] та городища Зимне (рис. 5, 8) [Ауліх, 1972, с. 72; табл. XII, 17]. Один із дзвіночків Гапонівського скарбу і вироби з Мохнацького поховання мають конічну форму й вушко шестикутної форми.

Відомі такі вироби у Криму – на могильнику Лучисте, склеп 10, шар 2, поховання 4; склеп 10, шар 4, поховання 14; склеп 40, шар 1, поховання 2; склеп 65, шар 2, поховання 13; склеп 80, шар 2 (рис. 5, 18 – 22)

Рис. 6. Карта поширення неорнаментованих циліндричних дзвіночків: 1 – Полтава; 2 – Козіївка / Нова Одеса; 3 – Гапонове; 4 – Ігрені-Подкова; 5 – Волоське; 6 – о-в Кизлевий; 7 – Лебехівка; 8 – східні повіти Полтавської губернії; 9 – Мохнач; 10 – Лучисте

Fig. 6. Distribution map of undecorated small bells: 1 – Poltava; 2 – Koziiivka / Nova Odesa; 3 – Haponovo; 4 – Ighren'-Pidkova; 5 – Voloske; 6 – o-v Kyzlevyi; 7 – Lebekhivka; 8 – eastern counties of Poltava province; 9 – Mokhnach; 10 – Luchyste

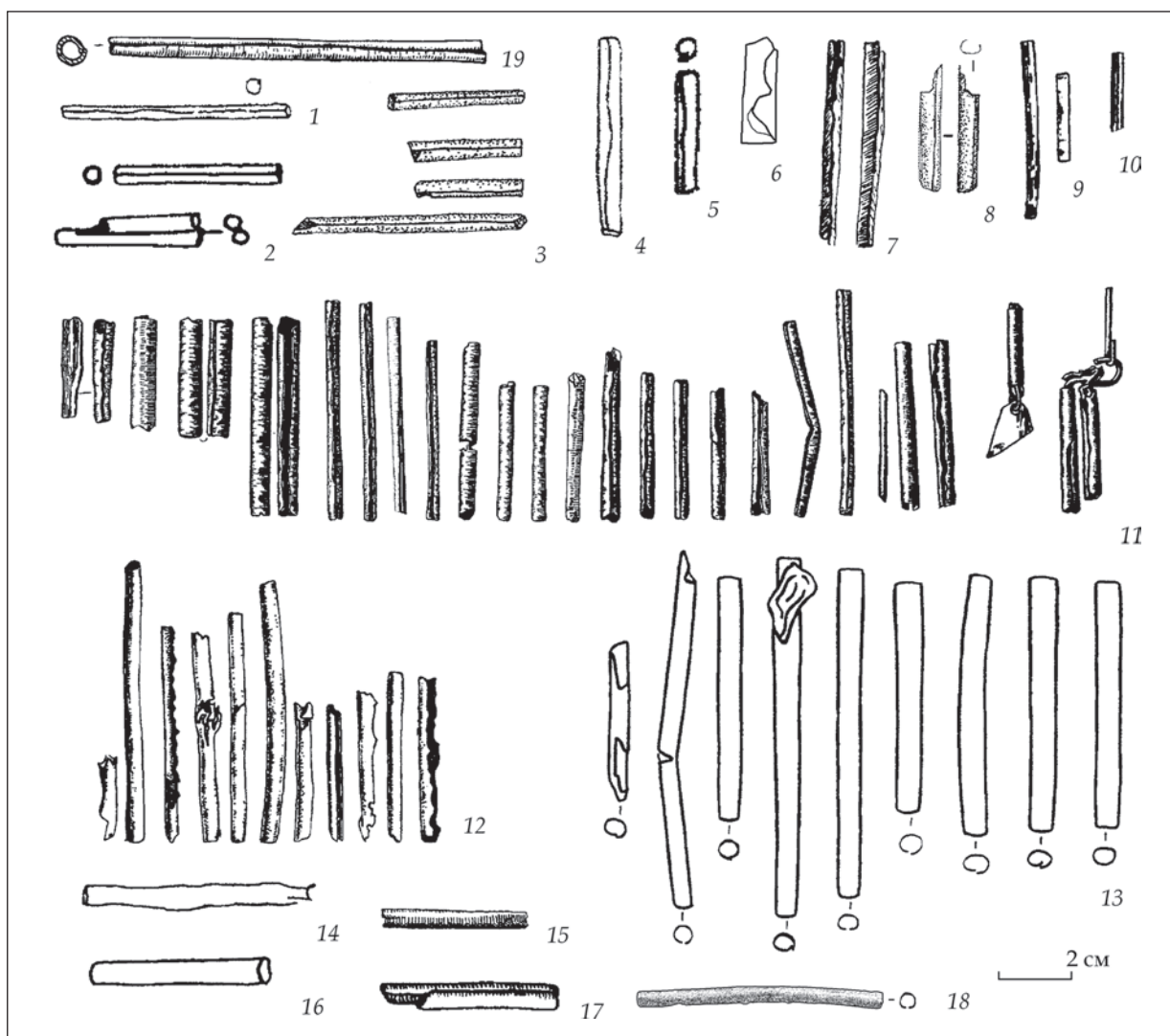

Рис. 7. Пронизки Володарець-Урбанович / тип 1: 1 – Волюське; 2 – Мохнач; 3 – Ігрень-Підкова; 4 – Кизлевий; 5 – Сурський; 6 – Стецівка; 7 – Дерейвка; 8 – Курилівка; 9 – Вороб'ївка; 10 – Нижня Сироватка; 11 – Козіївка / Нова Одеса; 12 – Хацьки; 13 – Гапонове; 14 – Лебехівка; 15 – східні повіти Полтавської губернії; 16 – Тахтайка; 17 – Коробівка; 18 – балка Яцева

Fig. 7. Bronze tubular beads Volodarets-Urbanovich / type 1: 1 – Voloske; 2 – Mokhnach; 3 – Igren'-Pidkova; 4 – Kyzlevyi; 5 – Surs'kyj; 6 – Stecivka; 7 – Derejivka; 8 – Kurylivka; 9 – Vorob'jivka; 10 – Nyzh-nja Syrovatka; 11 – Koziiivka / Nova Odesa; 12 – Khas'ky; 13 – Haronovo; 14 – Leb-ekhivka; 15 – eastern counties of Poltava province; 16 – Takhtajka; 17 – Korobivka; 18 – Balka Yatseva

[Айбабин, 1995, с. 134; рис. 6, 11; 12, 5; Айбабин, Хайредино-ва, 2008, табл. 35, 3; 45, 4; 166, 4; 2014, табл. 148, 20; 207, 20].

Знахідки подібних дзвіночків пов'язані з пенківськими поселеннями чи скарбами першої хронологічної групи (рис. 6). Відповідно, хронологія цього типу навряд чи виходила за межі VII ст. [Гавритухин, Щеглова, 1996, рис. 62]. Вважають, що дзвіночки кріпили до ланцюжка між фібулами – ланцюжок зі східних повітів Полтавської губернії [Корзухіна, 1996, с. 395; табл. 78, 3], Лучисте, склеп 36, поховання 7 [Айбабин, 2011], склеп 38, шар 3, поховання 9 [Айбабин, Хайрединова, 2008, табл. 141; 146], склеп 43, поховання 4 [Хайрединова, 1997, рис. 1], склеп 54, шар 3, поховання 20 [Хайрединова, 2002, рис. 11; Айбабин, Хайрединова, 2014, табл. 69; 75]. Проте, відоме їх використання і як оздобу взуття – Лучисте, склеп 38, шар 3, поховання 12 [Хайрединова, 2003; Айба-бин, Хайрединова, 2008, табл. 150].

Пронизки

5. Проста гладенька рурочка-пронизка, виготовлена з бронзового листа, шов не запаятий. Перероблена для використання як підвіска, в результаті чого один з країв було стиснуто і в ньому влаштовано отвір, в який вставлено бронзове кільце з незамкненими кінцями, що заходили один за один. Зігнута посередині, в результаті чого шов «розійшовся». Діаметр близько 0,5 см, розміри 2,0 × 2,2 см, розміри кільця 0,6 × 0,7 см (рис. 1, 2).

Виріб належить до Володарець-Урбанович / тип 1, найпоширеніший з-поміж пенківських прикрас такого типу (понад сотня знахідок). Вони виявлені на поселеннях Ігрень-Підкова (рис. 7, 3) [Приходнюк, 1998, рис. 71, 7–10], Волоське (рис. 7, 1, 19) [Рутковская, 1974, рис. 4, 11; Приходнюк, 1998, рис. 18, 17], Деревка (рис. 7, 7) [Телегин, 1962, с. 17; рис. 4, 6], Коробівка (рис. 7, 17) [Рутковская, 1974, с. 36; рис. 4, 3; Приходнюк, 1980, с. 134], балка Яцева (рис. 7, 18) [Бодянский, 1960, с. 276] та Стецівка (рис. 7, 6) [Петров, 1963, с. 229; рис. 10, 5], на могильниках на о-вах Сурський (рис. 7, 5) [Приходнюк, 1998, рис. 19, 24] і Кизлевий (рис. 7, 4) [Бодянский 1960, с. 274; Приходнюк, 1998, рис. 19, 19], в Мохнацькому похованні (рис. 7, 2) [Аксенов, Бабенко, 1998, с. 115; рис. 2, 8]; Гапонівському (рис. 7, 13) [Гавритухин, Обломский, 1995, с. 138; рис. 2, 12], Козіївсько-Новоодеському (рис. 7, 11) [Корзухина, 1996, с. 396, 400; табл. 45, 6, 7, 14 – 16; 56, 7 – 10, 18 – 32], Хацьківському (рис. 7, 12) [Корзухина, 1996, с. 373; табл. 22, 37 – 47], Вороб'ївському (рис. 7, 9) [Корзухина, 1996, с. 359; табл. 7, 4], Нижньо-Сироватському (рис. 7, 10) [Корзухина, 1996, с. 403; табл. 61, 8], Трубчевському [Приходнюк, Падин, Тихонов, 1996, с. 79 – 102], Курилівському (рис. 7, 8) [Родинкова 2010, с. 86; рис. 4, 26], Суджа-Замостському, Шевченківському [Родинкова, 2012а, с. 194, 195] та Хитцівському [Володарець-Урбанович, Сидоренко, 2016, с. 120] скарбах. Крім того, такі самі вироби зафіксовані на місцезнаходженнях з Лебехівки (рис. 7, 14) [Корзухина, 1996, с. 392 – 393; табл. 94, 25], Тахтайки (рис. 7, 16) [Корзухина, 1996, с. 420; табл. 108, 13] та у східних повітах Полтавської губернії (рис. 7, 15) [Корзухина, 1996, с. 395; табл. 78, 4]³.

Пронизки, які використовували як підвіски, відомі у складі Козіївсько-Новоодеського скарбу – Володарець-Урбанович / тип 1 (ймовірно були деталями шумлячих підвісок чи накісників)⁴ [Корзухина, 1996, с. 396; табл. 45, 4 – 6; Щеглова, 1999, рис. 10] та на колочинському поселенні Кривець 4 (Володарець-Урбанович / тип 2) [Обломский, 2012; 2012а; 2012б].

Знахідки подібних пронизок пов'язані з пенківськими і колочинськими пам'ятками або зі скарбами першої хронологічної групи (рис. 8) [Гавритухин, 1996, с. 95]. Відповідно, хронологія цього типу навряд чи виходила за межі VII ст. Виключення складає лише Вороб'ївський скарб, що належить до другої групи [Гавритухин, Щеглова, 1996, рис. 62]. Відомі подібні знахідки і серед зарубинецьких, пізнязарубинецьких та київських старожитностей [Володарець-Урбанович, 2014, с. 42 – 43], адже вони складають в «старожитностях антів» «субстратну» групу прикрас [Родинкова, 2003а].

3 Визначити культурно-хронологічну належність пронизки з Колочинського городища [Сымонович, 1963, с. 130; рис. 24, 4] складно через те, що на пам'ятці є зарубинецький і колочинський шари. Те саме стосується і знахідок з поселення Острів, де зафіксовано зарубинецький і празький горизонти [Егорейченко, 1991а, с. 68, 69; табл. VIII, 6, 14].

4 Аналогічна прикраса походить зі склепу 10, шар 5 поховання 17 могильника Лучисте [Щеглова, 1999, рис. 8; Щеглова, Родинкова, 2003, с. 297; Хайрединона, 2002, рис. 11; Айбабин, Хайрединона, 2008, с. 85; табл. 52].

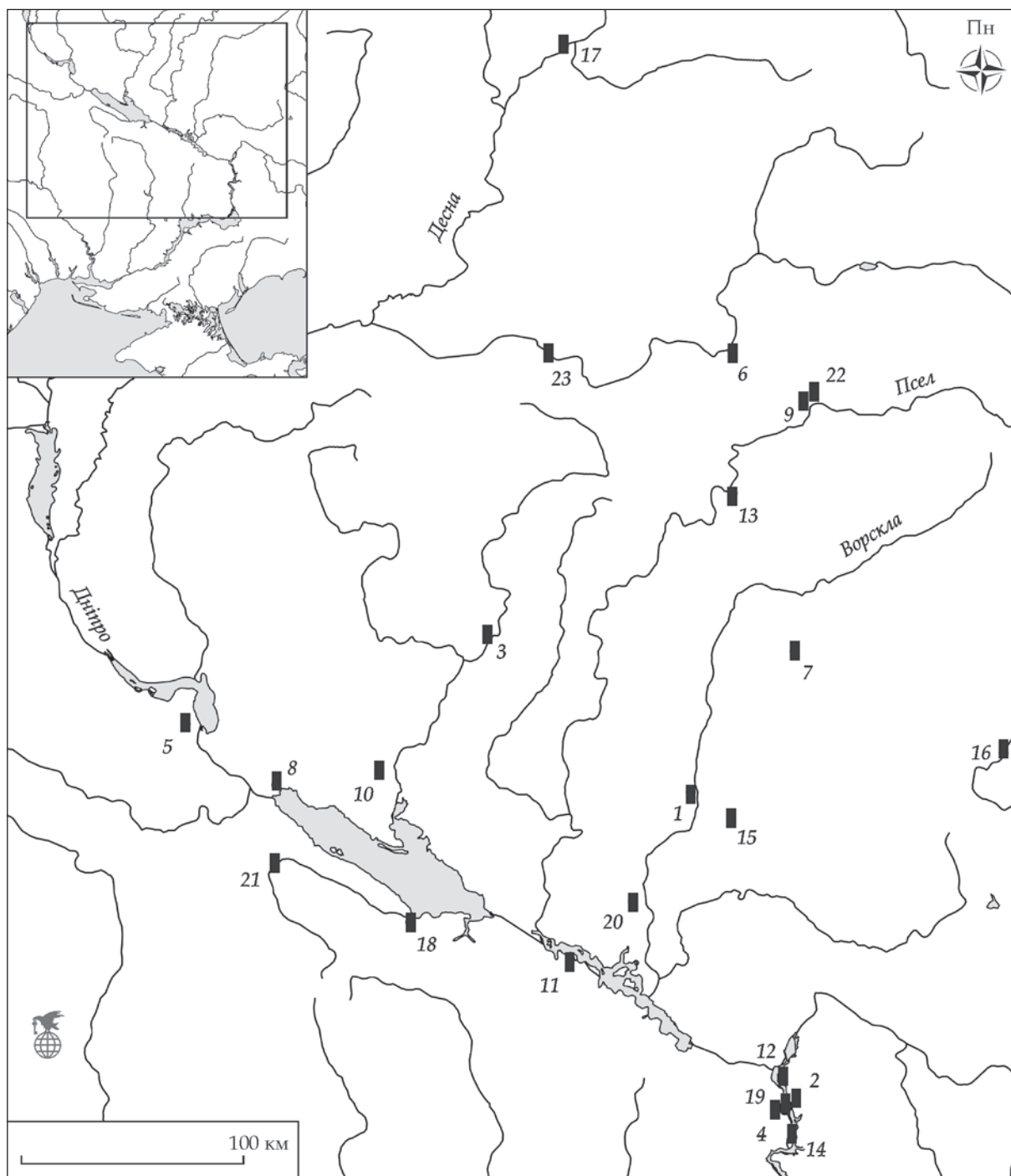

Рис. 8. Карта поширення пронизок Володарець-Урбанович / тип 1: 1 – Полтава; 2 – балка Яцева; 3 – Хитці; 4 – Волоське; 5 – Вороб'ївка; 6 – Гапонове; 7 – Козіївка / Нова Одеса; 8 – Коробівка; 9 – Курилівка; 10 – Лебехівка; 11 – Дерев'янка; 12 – Ігрен'є-Підкова; 13 – Нижня Сироватка; 14 – о-в Кизлевий; 15 – східні повіти Полтавської губернії; 16 – Мохнач; 17 – Трубчевськ; 18 – Стецівка; 19 – о-в Сурський; 20 – Тахтайка; 21 – Хацьки; 22 – Суджа-Замостьє; 23 – Шевченкове

Fig. 8. Distribution map of bronze tubular beads Volodarets-Urbanovich / type 1: 1 – Poltava; 2 – Balka Yatseva; 3 – Khytci; 4 – Voloske; 5 – Vorob'ivka; 6 – Haponovo; 7 – Koziiivka / Nova Odesa; 8 – Korobivka; 9 – Kurylivka; 10 – Lebekhivka; 11 – Derejivka; 12 – Igren'-Pidkova; 13 – Nyzhnja Syrovatka; 14 – Kurylivka; 15 – eastern counties of Poltava province; 16 – Mokhnach; 17 – Trubchevsk; 18 – Stecivka; 19 – Sursjkyj; 20 – Takhtajka; 21 – Khacjky; 22 – Sudzha-Zamostije; 23 – Shevchenkove

Трапецієподібні підвіски

Типологія цих підвісок не розроблена, що ускладнює як пошук аналогій, так і визначення хронології побутування таких знахідок. Тим не менше, такий аналіз видається досить перспективним⁵. Фактично, ці знахідки у «старожитностях антів» також утворюють так звану субстратну групу прикрас, що притаманна праслов'янським старожитностям попереднього часу [Родинкова, 2011, с. 248–249].

6. Бронзова трапецієподібна підвіска, виготовлена з пластини без орнаменту, з обламаним отвором у верхній частині. Довжина 2,8 см, ширина по нижньому краю 2,4 см, кут між нижньою частиною й бічними сторона-

5 Фактично, ці знахідки розглянуто лише у трьох наукових працях – монографії Г.Ф. Корзухіної [Корзухина, 1978, с. 44–45], статті А.М. Обломського і Р.В. Терпиловського [Обломский, Терпиловский, 2007, с. 119], присвяченій прикрасам кола варварських східноєвропейських виїмчатих емалей, а також статті І.О. Гавритухіна щодо виробів зі стрічкою з пресованими крапками вздовж нижнього краю [Гавритухин, 1997].

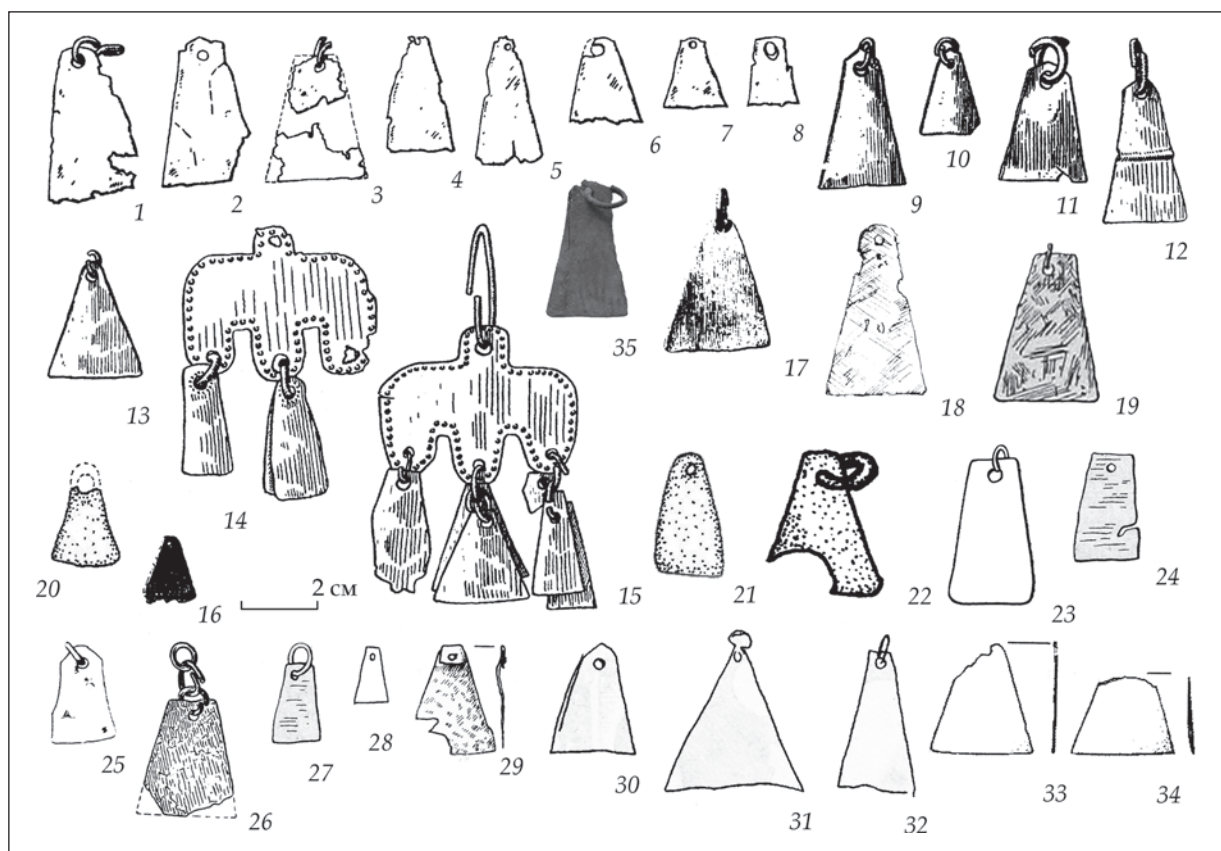

Рис. 9. Прості неорнаментовані трапецієподібні підвіски: 1–8 – Хацьки; 9–15 – Козіївка / Нова Одеса; 16, 17 – Нижня Сироватка; 18 – Трубчевськ; 19 – Деревівка; 20 – Тягинська Забора; 21 – Волоське; 22 – Мала Перещепина; 23 – Шосейне; 24 – Вороб'ївка 2; 25 – о-в Сурський; 26 – о-ва Кизлевий; 27 – Лебязе I; 28 – Картамишево; 29 – Зимне; 30–32 – Лебехівка; 33, 34 – Курилівка; 35 – Черкаська Конопелька (14, 15, 19, 30–32 – без масштабу)

Fig. 9. Undecorated trapezoidal pendant: 1–8 – Khacjky; 9–15 – Koziiivka / Nova Odesa; 16, 17 – Nyzhnja Syrovatka; 18 – Trubchevsk; 19 – Derejivka; 20 – Tjaghynsjka Zabora; 21 – Voloske; 22 – Mala Pereshhepyna; 23 – Shosejne; 24 – Vorob'jivka 2; 25 – Sursjkyj; 26 – Kyzlevyi; 27 – Lebjazhe I; 28 – Kartamyshevo; 29 – Zymne; 30–32 – Lebekhivka; 33, 34 – Kurylivka; 35 – Cherkasjka Konopeljka (14, 15, 19, 30–32 – without scale)

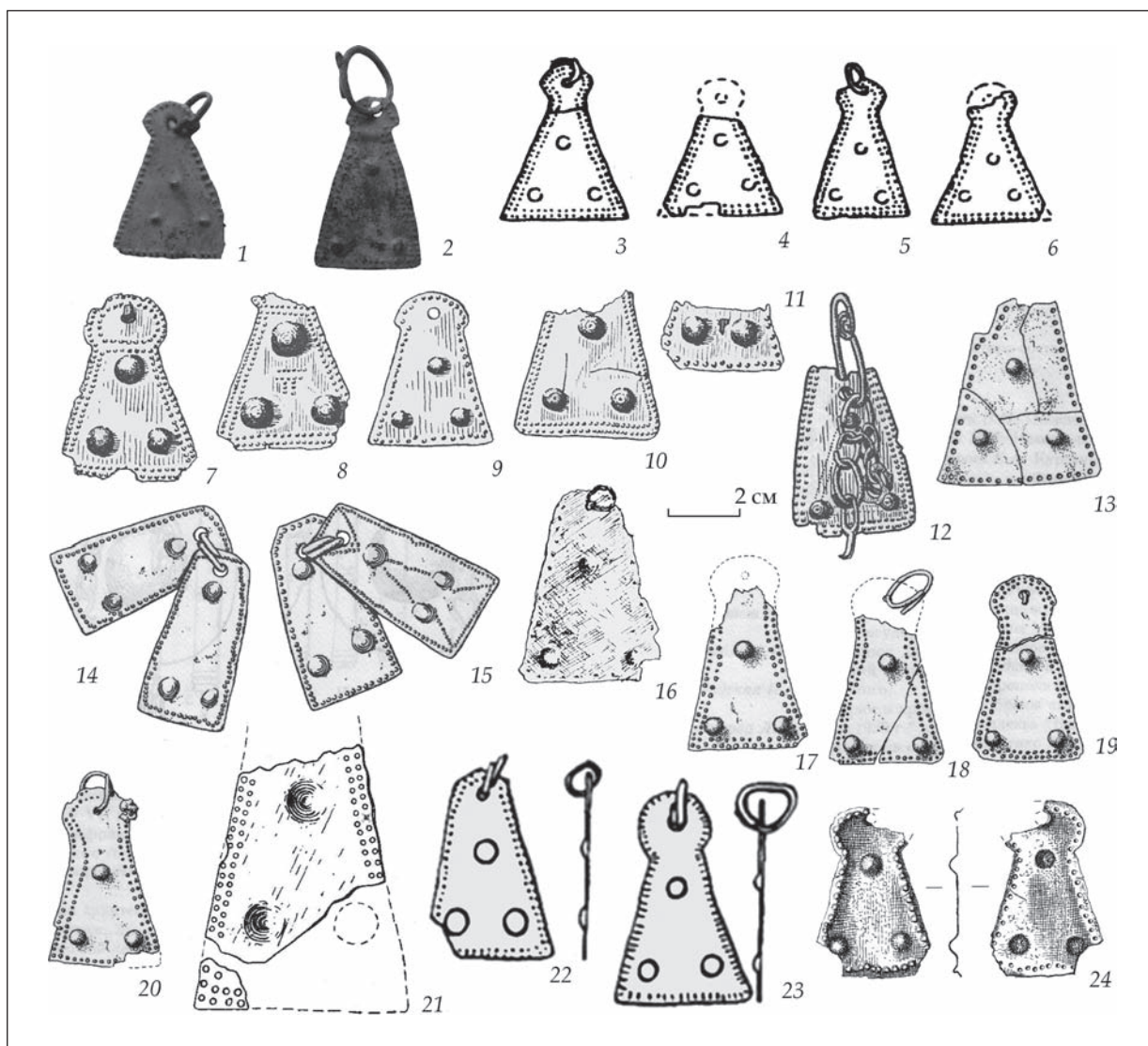

Рис. 10. Трапецієподібні підвіски орнаментовані півкулями по центру та низкою пресованих крапок по краю: 1, 2 – Черкаська Конопелька; 3 – 6 – Мохнач; 7–12 – Козіївка / Нова Одеса; 13 – Лука-Врублівецька; 14, 15 – Суджа; 16 – Трубчевськ; 17–20 – о-в Сурський; 21 – о-в Кизлевий; 22, 23 – «Ленінський путь»; 24 – Лучисте, склеп 59, шар 3, поховання 9

Fig. 10. Trapezoidal pendant with punches circles in mid and numerous small circles along the edge: 1, 2 – Cherkasjka Konopeljka; 3–6 – Mokhnach; 7–12 – Koziiivka / Nova Odesa; 13 – Luka-Vrublyvecjka; 14, 15 – Sudzha; 16 – Trubchevsjk; 17–20 – Sursjkyj; 21 – Kyzlevyi; 22, 23 – «Ljeninskij putj»; 24 – Luchyste, crypt 59, layer 3, burial 9

ми 98°. Один з нижніх кутів загнутий, виріб погнутий, є чимало тріщин (рис. 1, 15).

За формою знахідку можна зарахувати до типу простих, підтипу неорнаментованих. Подібні вироби виявлені в Хацьківському (рис. 9, 1–8) [Корзухина, 1996, табл. 22, 15–19, 23–25], Козіївсько-Новоодеському (рис. 9, 9–15) [Корзухина, 1996, табл. 45, 11–13; 53, 13, 14; 56, 2, 3], Нижньо-Сироватському (рис. 9, 16, 17) [Корзухина, 1996, табл. 61, 5, 6] і Трубчевському (рис. 9, 18) [Приходнюк, Падин, Тихонов, 1996, рис. 7, 10; 8, 17], Курилівському (рис. 9, 33, 34) [Родинкова, 2010, с. 82–83, 86; рис. 4, 17, 18] і Черкасько-Конопельківського (1 екз.) (рис. 9, 35) [Родинкова, Сапрыкина, 2015, рис. 2, 8] скарбах, у східних повітах Полтавської губернії (на ланцюжку, що виконував роль намиста, підвішені вісім трапецієподібних підвісок) (рис. 5, 176) [Корзухина, 1996,

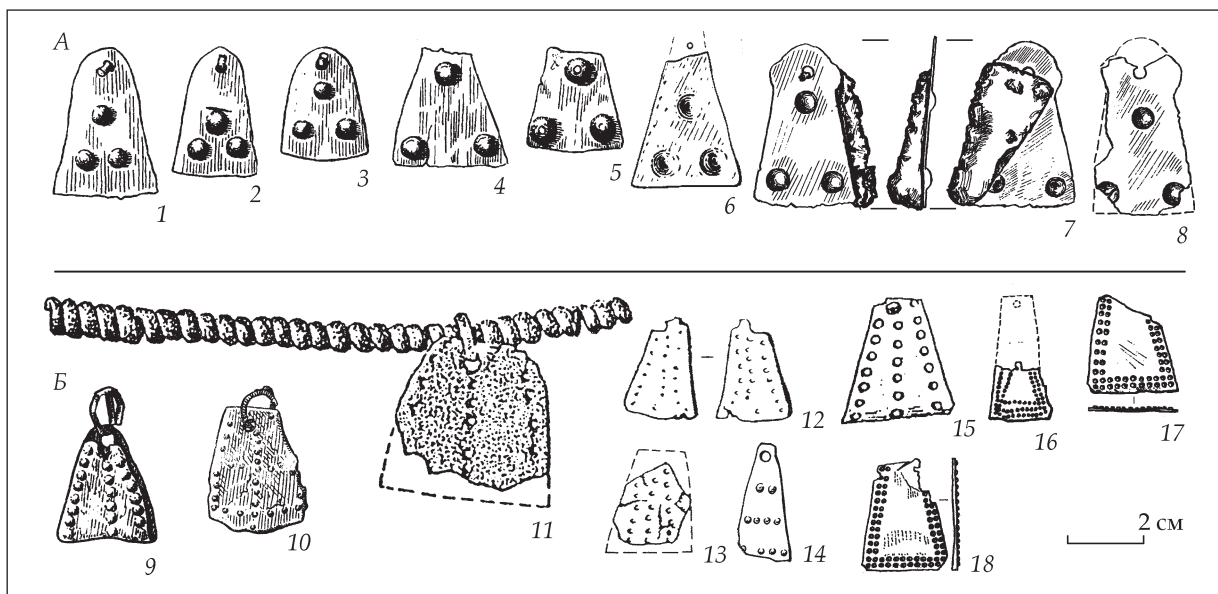

Рис. 11. Трапецієподібні підвіски, типи орнаментациї: А – двома / трьома півкулями по центру: 1–5 – Козіївка / Нова Одеса; 6 – Волоське / Сурська Забора; 7, 8 – Лучисте, склеп 38, шар 3, поховання 8; Б – рядами пресованих крапок: 9 – Велемічі I, поховання 5; 10 – Велемічі II, поховання 14; 11 – Пирогово, поховання 76; 12, 13 – Оболонь; 14 – Коржі, уроч. «Рябці»; 15 – Келегеї; 16 – Хацьки; 17, 18 – Лучисте, склеп 35, шар 4, поховання 5 та склеп 38, шар 4, поховання 17

Fig. 11. Trapezoidal pendant ornamented A – with two / three punches circles in mid: 1–5 – Koziivka / Nova Odesa; 6 – Voloske / Surska Zabora; 7, 8 – Luchyste, crypt 38, layer 3, burial 8; Б – trapezoidal pendant ornamented with punches small circles along the edge and two rows in mid: 9 – Velemichi I, interment 5; 10 – Velemichi II, interment 14; 11 – Pyrohovo, interment 76; 12, 13 – Obolon; 14 – Korzhi, уроч. «Riabtsi»; 15 – Kelehei; 16 – Khacjky; 17, 18 – Luchyste, crypt 35, layer 4, burial 5 та crypt 38, layer 4, burial 17

табл. 78, 3], на поселеннях Деревка (рис. 9, 19) [Телегин, 1962, с. 17, рис. 4, 4], Тягинська Забора (рис. 9, 20) [Приходнюк, 1998, рис. 75, 13], Волоське (рис. 9, 21) [Приходнюк, 1998, рис. 75, 12], Мала Перещепина (рис. 9, 22) [Левченко, 1999, с. 167; рис. 4, 5], Шосейне (рис. 9, 23) [Обломский, Смирнов, Сорокин, 1987, рис. 10, 12], Вороб'ївка 2, яма 20 (рис. 9, 24) [Сымонович, 1974, с. 82; рис. 4, 29; Горюнов, 1981, с. 104; рис. 14, 11; Шпилев, 2010, с. 244], на могильниках – о-ви Сурський (рис. 9, 25) [Корзухина, 1996, табл. 115, 4a], Кизлевий (рис. 9, 26) [Бодянский, 1960, рис. 4, 5], Лебязе I (рис. 9, 27) [Липкинг, 1974, с. 146; Горюнов, 1981, с. 104; рис. 14, 12] та Картамишево, поховання 11 (рис. 9, 28) [Горюнова, 2004, рис. 6, 7], городищі Зимне (рис. 9, 29) [Баран, 1972, рис. 18, 7] і місцезнаходженнях поблизу сс. Лихачівка⁶ [Зарецкий, 1888; Корзухина, 1978, с. 69] та Лебехівка (11 шт.) (рис. 9, 30–32) [Корзухина, 1996, табл. 94, 26–28].

Відомі такі вироби і в Криму, на могильнику Лучисте – склеп 35, шар 4, поховання 5; склеп 59, шар 4, поховання 19; склеп 78 [Айбабин, Хайрединона, 2008, табл. 102, 26; 2014, табл. 106, 22, 23, 25; 196, 23], у тому числі із речами кола «старожитностей антів» (перша група за О.О. Щегловою) – склеп 10, шар 5, поховання 17; склеп 36, шар 2, поховання 9; склеп 38, шар 3,

6 Г.Ф. Корзухіна зараховувала дві трапецієподібні підвіски до старожитностей кола варварських східноєвропейських емалей [Корзухина, 1978, с. 69]. Однак, біля «слободи Лихачівки» знайдено також пальчасту фібулу та Т-подібну накладку [Корзухина, 1996, с. 395]. Тому не виключено, що і трапецієподібні накладки презентують епоху раннього середньовіччя.

поховання 9; склеп 54, шар 3, поховання 20; склеп 65, шар 1, поховання 2 [Айбабин, Хайрединона, 2008, табл. 52, 5, 7, 9, 11 – 14; 121, 5, 6; 145, 7, 10; 2014, табл. 72, 3, 10, 12; 136, 5, 6, 8, 9].

Ці вироби трапляються на пам'ятках пеньківської та колочинської культур і в скарбах першої хронологічної групи за О.О. Щегловою, що вказує на факт побутування їх до кінця VII ст. Основний ареал поширення у третій чверті I тис. н. е. — Надпоріжжя і Дніпровське Лівобережжя (рис. 12).

Ці вироби досить поширені [Обломский, Козмирчук, 2015, с. 157; рис. 236, 1 – 11] — у зарубинецькій [Поболь, 1969, рис. 7, 2; Егорейченко, 1991а, с. 69; табл. VIII, 4], київській [Третьяков, 1974, с. 116; рис. 29, 8; Терпиловский, 1984, рис. 10, 1; табл. 12, 3; Некрасова, 1988, рис. 7, 11; Магомедов, 1990, рис. 32, 21; Лопатин, Медведев, 2001, с. 27; рис. 23, 2; Обломский, Радюш, 2007, с. 37; рис. 95, 8] та роменській культурах [Рябцева, 2005, с. 28; Шпилев, 2010, с. 260]⁷. Є такі прикраси і серед старожитностей кола східноєвропейських варварських емалей [Корзухина, 1978, с. 44; Ахмедов, Обломский, Радюш, 2015, с. 154; рис. 5, 9 – 12].

7. Трапецієподібна підвіска з обламаним верхнім краєм, орнаментована трьома півкулями (з отворами) по центру та низкою пресованих крапок по краю, вибитих пуансоном. Довжина 4,5 см, ширина знизу 3,7 см. Виріб погнутий, обламаний, є тріщини. Складається із двох частин (рис. 1, 12).

Знахідку можна зарахувати до категорії простих (за формою) або з округлою верхньою частиною та орнаментованих півкулями по центру і низкою пресованих крапок по краю. Аналогічні вироби походять із Козіївсько-Новоодеського (6 екз.) (рис. 10, 7 – 12) [Корзухина, 1996, табл. 53, 3, 4, 8 – 10, 19], Суджацького (3 екз.) (рис. 10, 14, 15) [Рыбаков, 1949, с. 81; рис. 32б; Корзухина, 1996, табл. 67, 4, 5], Трубчевського (рис. 10, 16) [Приходнюк, Падин, Тихонов, 1996, рис. 7, 9; 8, 16] і Черкасько-Конопельківського (2 екз.) (рис. 10, 1, 2) [Родинкова, Сапрыкина, 2015, рис. 3, 1, 2] скарбів, поселення празької культури Лука-Врублицевська (рис. 10, 13) [Гиханова, 1971, с. 10 – 11; рис. 3; Приходнюк, 1975, с. 102; табл. XXXI, 8] і могильників пеньківської культури на о-вах Сурський (4 екз.) (рис. 10, 17 – 20) [Рутковская, 1974, рис. 4, 15; Корзухина, 1996, табл. 115, 4б – е] і Кизлевий (рис. 10, 21) [Приходнюк, 1998, рис. 19, 17], із Мохнацького поховання (4 екз.) (рис. 10, 3 – 6) [Аксенов, Бабенко, 1998, с. 114 – 115; рис. 2, 9]. Відомі такі знахідки і в Передкавказзі — могильник «Ленінській путь» (рис. 10, 22, 23) [Гавритухин, Пьянков, 2003, с. 198; табл. 73, 25, 26] та в Криму на могильнику Лучисте, склеп 59, шар 3, поховання 9 (рис. 10, 24) [Айбабин, Хайрединона, 2014, табл. 101, 8].

8. Бронзова трапецієподібна підвіска з обламаним верхнім краєм, двома півкулями, вибитими пуансоном. Довжина 2,3 см, ширина по нижньому краю 2,5 см, ширина зверху 1,8 см. Виріб погнутий з тріщинами, обламаний (рис. 1, 13).

Належить до числа прикрас з двома / трьома півкулями. Аналогічні походять з Козіївсько-Новоодеського скарбу (5 екз.) (рис. 11, 1 – 5) [Корзухина, 1996, табл. 53, 5 – 7, 11, 12], Волоського / Сурська Забора (рис. 11, 6) [Березовец, 1963, рис. 24, 20; Рутковская, 1974, рис. 4, 14; Приходнюк, 1998, рис. 75, 11] та могильника Лучисте, склеп 38, шар 3, поховання 8 (рис. 11, 7, 8) [Айбабин, Хайрединона, 2008, табл. 140, 2, 3].

⁷ Відомі ці знахідки і на пам'ятках салтівської культури, де, вірогідно, складають коло імпортованих [Шрамко, 1962, рис. 110, 22].

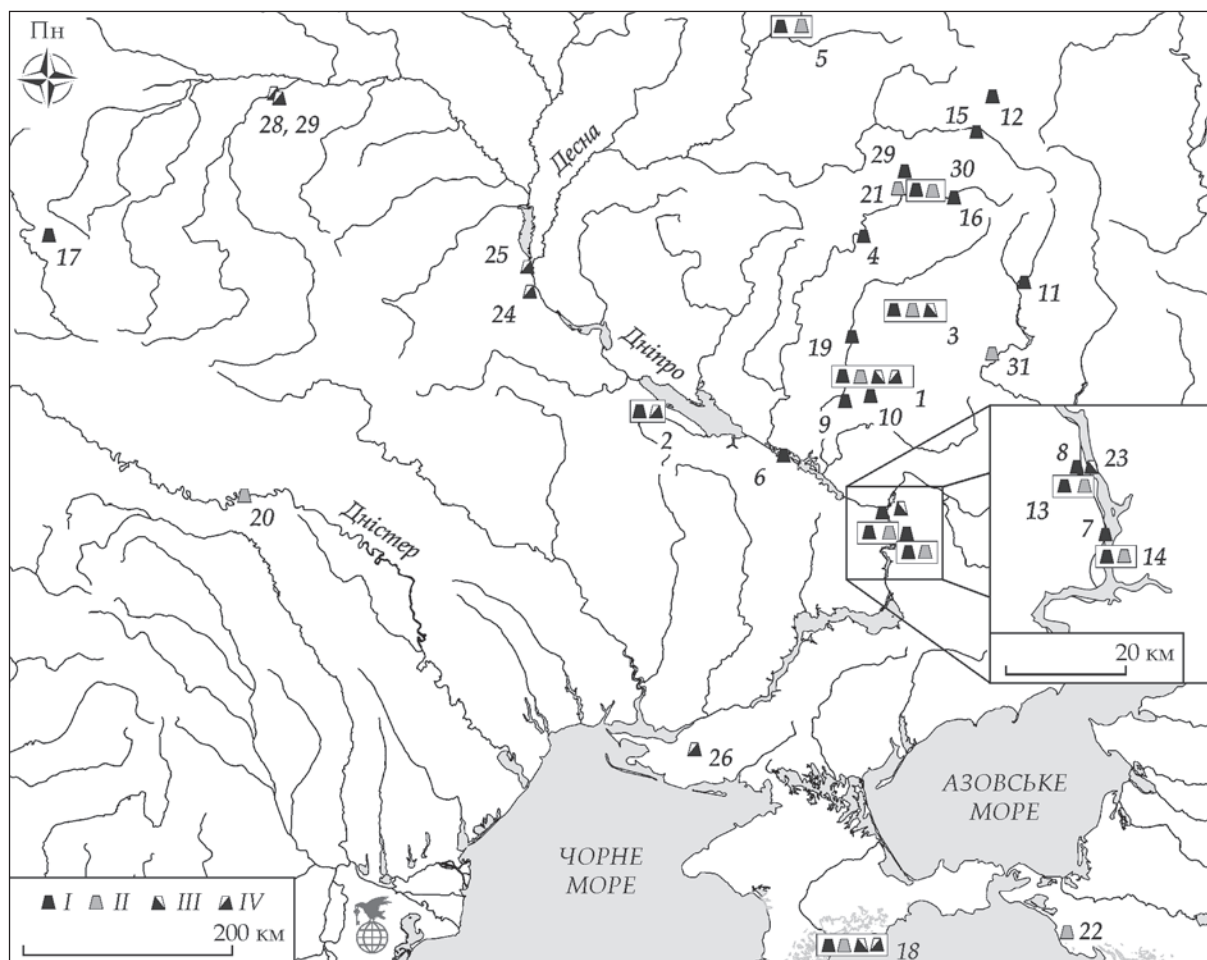

Рис. 12. Карта поширення трапецієподібних підвісок; умовні позначення: I – прості неорнаментовані трапецієподібні підвіски; II – трапецієподібні підвіски, орнаментовані півкулями по центру та рядом пресованих крапок по краю; III – трапецієподібні підвіски, орнаментовані двома півкулями по центру; IV – трапецієподібні підвіски, орнаментовані рядами пресованих крапок; пам'ятки: 1 – Полтава; 2 – Хацьки; 3 – Козіївка / Нова Одеса; 4 – Нижня Сироватка; 5 – Трубчевськ; 6 – Дерев'янка; 7 – Тягинська Забора; 8 – Волоське; 9 – Мала Перещепина; 10 – східні повіти Полтавської губернії; 11 – Шосейне; 12 – Вороб'ївка 2; 13 – о-в Сурський; 14 – о-ва Кизлевий; 15 – Лебязе I; 16 – Картамишево; 17 – Зимне; 18 – Лучисте; 19 – Лихачівка; 20 – Лука-Врублівецька; 21 – Суджа; 22 – «Ленінський путь»; 23 – Волоське / Сурська Забора; 24 – Пирогово; 25 – Оболонь; 26 – Келегеї; 27 – Велемічі I; 28 – Велемічі II; 29 – Курилівка; 30 – Черкаська Конопелька; 31 – Мохнач

Fig. 12. Distribution map of trapezoidal pendant; legend: I – undecorated trapezoidal pendant; II – trapezoidal pendant ornamented with punches circles in mid and numerous small circles along the edge; III – trapezoidal pendant ornamented with two / three punches circles in mid; IV – trapezoidal pendant with punches small circles along the edge and two rows in mid; archaeological sites: 1 – Poltava; 2 – Khacjky; 3 – Koziiivka / Nova Odesa; 4 – Nyzhnja Syrovatka; 5 – Trubchevsj-k; 6 – Derejivka; 7 – Tjaghynsjka Zabora; 8 – Voloske; 9 – Mala Pereshhepyna; 10 – eastern counties of Poltava province; 11 – Shosejne; 12 – Vorob'jivka 2; 13 – Sursjkyj; 14 – Kyzlevyi; 15 – Lebjazhe I; 16 – Kartamyshevo; 17 – Zymne; 18 – Luchyste; 19 – Lykhachivka; 20 – Luka-Vrublyvecjka; 21 – Sudzha; 22 – «Ljeninskij putj»; 23 – Voloske / Surska Zabora; 24 – Pyrohovo; 25 – Obolon; 26 – Kelehei; 27 – Velemichi I; 28 – Velemichi II; 29 – Kurylivka; 30 – Cherkasjka Konopeljka; 31 – Mokhnach

Знахідки трапецієподібних підвісок, аналогічних № 7 і 8, пов'язані з пеньківськими і празькими пам'ятками або зі скарбами першої хронологічної групи [Гавритухин, 1996, с. 95]. Відповідно, хронологія цього типу навряд чи виходила за межі VII в. [Гавритухин, Щеглова, 1996, рис. 62].

Аналогії знахідці 7 відомі на широких теренах півдня Східної Європи (рис. 12).

9. Бронзова трапецієподібна підвіска, виготовлена з пластини, орнаментована чотирма рядами пресованих крапок, вибитих пуансоном, з обламаним отвором у верхній частині. Довжина 3,4 см, ширина 2,0 см, ширина знизу 1,3 см, ширина по верхньому краю 1,1 см. Виріб погнутий, обламаний, є тріщини (рис. 1, 14).

Належить до кола виробів, орнаментованих рядами пресованих крапок. Аналогічні знахідки походять із зарубинецьких могильників Пирогове, поховання 76 (рис. 11, 11) [Скиба, 2001, с. 40; рис. 35, 3], Велемічі I, поховання 5 (рис. 11, 9) [Кухаренко, 1961, с. 28–30; табл. 13, 11; 1964, с. 40; табл. 17, 4], Велемічі II, поховання 14 (рис. 11, 10) [Кухаренко, 1961, с. 46; табл. 29, 14; 1964, с. 40; табл. 17, 4], з пізньозарубинецьких пам'яток Оболонь (рис. 11, 12, 13) [Шовкопляс, 1969, с. 80; рис. 3, 5; Поздnezарубинецкие ..., 2010, с. 130; рис. 93, 1, 2], Коржі, уроч. Рябці (рис. 11, 14) [Савчук, 1969, с. 86; рис. 1, 20] та кочівницького ранньосередньовічного комплексу Келегеї (рис. 11, 15) [Приходнюк, 2001, с. 28–31; рис. 20, 15]. Є подібні прикраси і серед гальштатських старожитностей – Підгородище [Скарб ..., 2006; Филипчук, 2007, с. 120–123; рис. 10–13, 19].

У складі Хацьківського скарбу є трапецієподібна підвіска, орнаментована по краю двома рядами пресованих крапок (рис. 11, 16) [Корзухина, 1996, табл. 22, 22]. Власне саме до таких виробів, ймовірно, і може належати полтавська знахідка. Відомі ці вироби й на могильнику Лучисте, склеп 35, шар 4, поховання 5; склеп 38, шар 4 (рис. 11, 17, 18) [Айбабин, Хайредино-ва, 2008, табл. 102, 25; 159, 9].

Аналогії прикрасі досить поширені як у хронологічному, так і в територіальному (рис. 12) відношенні.

На спосіб використання трапецієподібних підвісок у намисті, що з'єднувало дві фібули, свідчать їх знахідки у могильнику Лучисте [Айбабин, Хайредино-ва, 2008, табл. 146]. Це підтверджується і знахідкою зі сходу Полтавської губернії [Корзухина, 1996, табл. 78, 3]. Відоме використання трапецієподібних підвісок як деталей шумлячих підвісок чи накісників – за матеріалами могильника Лучисте, склеп 10, шар 5, поховання 17 [Щеглова, 1999, рис. 8; Щеглова, Родинкова, 2003, с. 297; Хайредино-ва, 2002, рис. 11; Айбабин, Хайредино-ва, 2008, с. 85; табл. 52], а також деталей лунниць⁸ [Родинкова, 2003б] – Козіївко-Новоодеський скарб [Корзухина, 1996, табл. 53, 17; 56, 2, 3], Банцеровщина [Корзухина, 1996, табл. 115, 3].

Ворворки

Досить цікавими знахідками, що трапляються в складі скарбів першої хронологічної групи, є ворворки. Їх типологія (за матеріалами Гапонівського скарбу; в основу якої було покладено абсолютні параметри) була розроблена І.Р. Ахмедовим та А.М. Обломським. Загалом було виділено три типи: малі, середні та великі. Дослідники висловили припущення, що ці вироби є деталями кінської збруї [Ахмедов, Обломский, 1996, с. 16]. Але В.Є. Родинкова не виключає їх використання як складових жіночого костюму [Родинкова, 2010, с. 79, 83]. Так, за матеріалами могильника Лучисте відоме їх використання саме у жіночому костюмі – склеп 100, поховання 10; склеп 38,

⁸ Лунниці із прикріпленими шумлячими підвісками відомі і в пізньоримський час [Магомедов, 2010, рис. 1, 1, 3, 4; Гопкало, 2012, рис. 5, 3, 5].

шар 2, поховання 6 [Хайрединова, 1999, рис. 10; 11; Айбабин, Хайрединова, 2008, табл. 137, 9, 13], у тому числі разом із речами дніпровського походження — склеп 38, шар 3, поховання 8; склеп 54, шар 3, поховання 20 [Айбабин, Хайрединова, 2008, табл. 141; 145, 6; 146; 2014, табл. 73, 13; 75], однак в згаданих комплексах вони більші за досліджувані вироби.

О.О. Щеглова припускає, що великі ворворки могли використовуватися для відтягування кінців ковдри чи у якості грузил ткацького верстата [Щеглова, 2009, с. 53].

На браслеті із злегка потовщеними кінцями із поховання біля с. Балаклея є «половинка гладенькою срібною тисненою намистини». Однак вона нагадує ворворки середніх чи великих розмірів⁹ [Корзухина, 1996, с. 374; табл. 23, 3].

Не виключено, що ворворки могли виступати у ролі розподільників у низці намистин чи (співставленні одна з одною)¹⁰ могли виконувати роль самих намистин. Однак, довести цю гіпотезу, на жаль, не можливо. Імовірно, різні за розмірами вироби могли використовуватися по-різному.

10–12. Три неорнаментовані ворворки малих розмірів. За формою, усічено-конічні, мають отвір у меншій з основ, усередині порожнисті. Дві з обламаними краями, одна зігнута (рис. 1, 6–8). Перша має висоту 0,7 см, діаметр верхньої основи 0,6 см, діаметр нижньої 1,5 см, товщина стінок 0,1 см. Друга має висоту 0,7 см, діаметри зверху 0,6 см, знизу 1,2 см, товщину стінок 0,1–0,2 см. Третя 0,6 см заввишки, діаметром верхньої основи 0,5 см, розміром нижньої основи 1,2 × 0,8 см та товщиною стінок 0,1–0,2 см.

Належить до групи ворворок малих розмірів. Імовірно, можна виділити підтипи, поклавши за основу наявність чи відсутність орнаментации. Опубліковані вироби належать до неорнаментованих і мають аналогії в Гапонівському (рис. 13, А, 1) [Гавритухин, Обломский, 1995, с. 143, 147; рис. 7, 8; Ахмедов, Обломский, 1996, с. 16; рис. 33, 18–65; 34, 2–99], Козіївсько-Новоодеському (рис. 13, А, 2) [Корзухина, 1996, табл. 46, 11, 12, 14; 54, 14, 19–23], Нижньосироватському (рис. 13, А, 5) [Корзухина, 1996, табл. 61, 4] та Хитцівському [Володарець-Урбанович, Сидоренко, 2016, с. 121] скарбах, також на поселенні у балці Яцева (рис. 13, А, 4) [Бодянский, 1960, с. 276; рис. 1, 5]. В одній з формочок із Циркунів 13 [Буйнов, 2011; Буйнов, Сергеев, 2012, рис. 4, 3] та кількох з Бернашівки [Винокур, 1997, с. 122–123; рис. 21; 40; 41; 45] можна було виготовляти саме такі вироби.

13. Ворворка малих розмірів, орнаментована двома вертикальними рядами смуг по три та дві лінії. За формою, усічено-конічна, має отвір у меншій з основ, всередині порожниста. Стінки нерівномірної товщини, за рахунок чого один бік виробу дещо товщій за інший. Висота 0,5 см, діаметр верхньої основи 0,6 см, діаметр нижньої основи 1 см, товщина стінок 0,1–0,3 см. Стінки знизу мають нерівномірну товщину (рис. 1, 9).

Належить до числа ворворок малих розмірів, підтипу орнаментованих. Такі вироби походять з Козіївсько-Новоодеського скарбу (рис. 13, А, 3) [Корзухина, 1996, табл. 46, 15; 54, 26]. В одній з формочок із Циркунів 13 їх могли і відливати [Буйнов, 2011; Буйнов, Сергеев, 2012, рис. 4, 2].

9 В тексті не зазначено розміри виробу, а прорисована вона в проекції, що унеможливило визначення її абсолютних параметрів.

10 Саме в такому вигляді ворворки були виявлені в складі Хитцівського скарбу [Володарець-Урбанович, Сидоренко, 2016, с. 121].

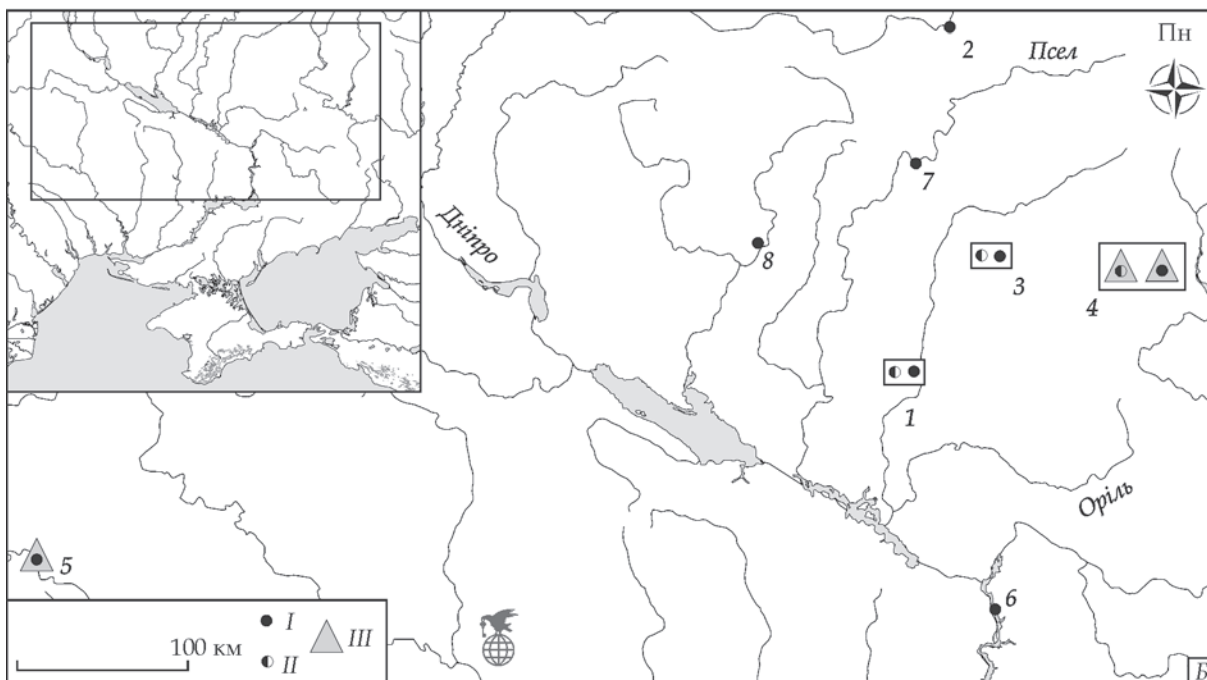
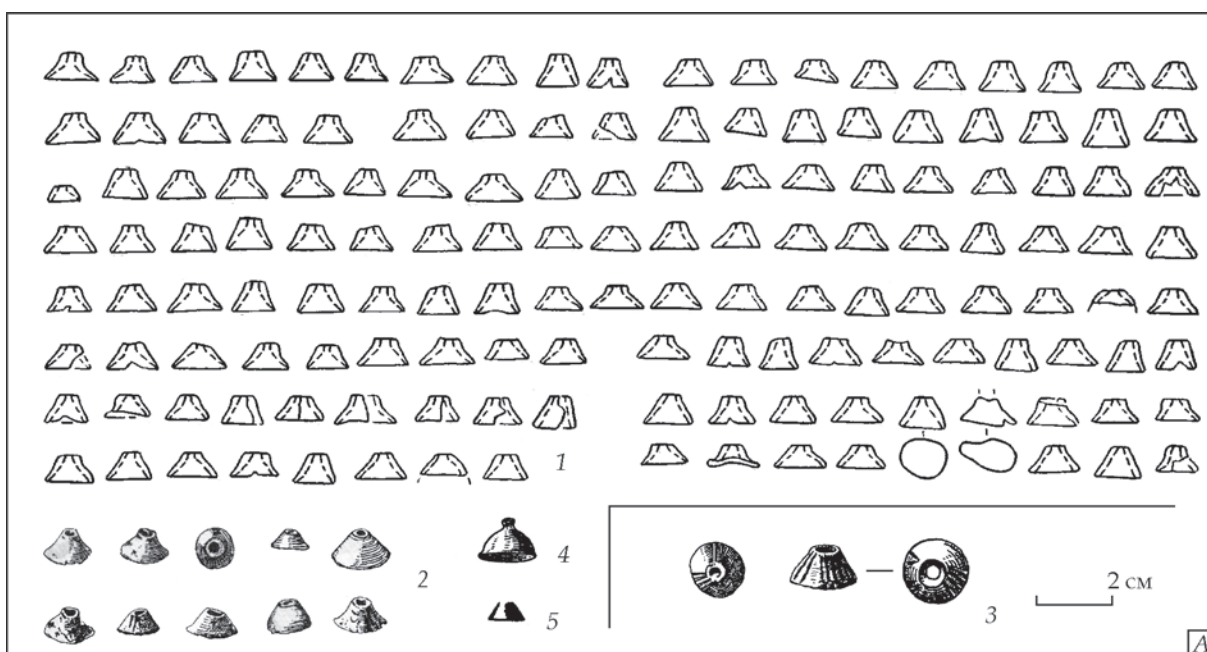

Рис. 13. Ворворки малих розмірів: *A* – знахідки: неорнаментовані: 1 – Гапонове; 2 – Козіївка / Нова Одеса; 4 – балка Яцева; 5 – Нижня Сироватка; орнаментовані: 3 – Козіївка / Нова Одеса; *B* – карта поширення: умовні позначення: I – неорнаментовані ворворки малих розмірів; II – орнаментовані ворворки малих розмірів; III – формочки; пам'ятки: 1 – Полтава; 2 – Гапонове; 3 – Козіївка / Нова Одеса; 4 – Циркуні 13; 5 – Бернашівка; 6 – балка Яцева; 7 – Нижня Сироватка; 8 – Хитці

Fig. 13. Small conical through hole bell: *A* – finds: *undecorated*: 1 – Haponovo; 2 – Koziiivka / Nova Odesa; 4 – Balka Yatseva; 5 – Nyzhnja Syrovatka; *ornamented*: 3 – Koziiivka / Nova Odesa; *B* – archaeology map: *legend*: I – undecorated small conical through hole bell; II – ornamented small conical through hole bell; III – casting mold; *archaeological sites*: 1 – Poltava; 2 – Haponovo; 3 – Koziiivka / Nova Odesa; 4 – Tsyrkuny 13; 5 – Bernashivka; 6 – Balka Yatseva; 7 – Nyzhnja Syrovatka; 8 – Khytci

Наручні прикраси

Браслети

14. Фрагмент бронзового литого браслету з масивним сплющеним, а також прямо зрізаним краєм, де насічками нанесено «ялинковий» орнамент. Виріб обламаний приблизно посередині, причому скол не прямий, а скошений, що свідчить про цілеспрямоване псування прикраси. Довжина уламків 5,3 см, перетин посередині 0,7 × 0,6 см, перетин на кінці 0,7 × 1,3 см. Обламаний (збереглася приблизно третина виробу), подряпаний (рис. 1, 3).

Браслет належить до Родінкова / тип V (з розширеними кінцями, що мають чотирикутну форму), підтипу 2 (з потовщеними, у порівнянні з основною частиною, кінцями, прикрашеними паралельними, перехрещеними та зигзагоподібними гравійованими лініями)¹¹. Цей підтип включає такі прикраси: одну з Козіївсько-Новоодеського (рис. 14, А, 5) [Корзухина, 1996, табл. 50, 9] та дві з Колосківського скарбів (рис. 14, А, 1, 2) [Корзухина, 1996, табл. 102, 1, 2], а також браслет з Ігрень-Підкови (рис. 14, А, 4) [Приходнюк, 1998, рис. 71, 14] з потовщеними, у порівнянні з основною частиною, кінцями, фрагменти браслетів з Шедієвого (знахідка № 2) (рис. 14, А, 7) та Солонців (рис. 14, А, 8) [Володарець-Урбанович, 2015, с. 98–99, 102; рис. 2, 2, 4]. До тієї самої групи належить ще одна прикраса з Колосківського скарбу (рис. 14, А, 3) [Корзухина, 1996, табл. 102, 4], один кінець якої прямокутний, а другий – сегментоподібний у перетині, та фрагмент неорнаментованого браслету з Мартинівського скарбу (рис. 14, А, 6) [Приходнюк, Шовкопляс, Ольговская, Струина, 1991, с. 72–92; Корзухина, 1996, табл. 16, 8].

Варто зазначити, що переважну більшість браслетів Родінкова / тип V виявлено у складі Козіївсько-Новоодеського і Колосківського скарбів. Вони майже невідомі на пам'ятках та комплексах поза межиріччям Ворскли і Сіверського Дінця. Тип Родінкова / V представлений виробами з розширеними (потовщеними) кінцями, що вважають характерним явищем для східнобалтських старожитностей, поширеним на території Литви. Датують V–VII ст., зрідка – вужче у межах VII ст. [Lietuvos ..., 1978, n. 57; Luchtaunas, Velius, 2002, s. 118; fig. 133; Скворцов, 2010, с. 89; 2010а, с. 101; табл. DCXIX, 3].

Чоловічі прикраси

Деталі поясної гарнітури

Наконечник поясу

15. Фрагмент порожнистого наконечника поясу у вигляді футляру. Має прямокутну форму й округлий кінець. Збереглися два отвори для кріплення до шкіряного ремінця. З іншої сторони був отвір. Довжина 2,7 см, ширина 1,7 см, товщина 0,1 см. Погнутий, край обламаний (рис. 1, 11).

О.В. Комар зазначає, що цей тип наконечників є одним з найпоширеніших [Комар, Кубышев, Орлов, 2006, с. 271] – Середнє Подунав'я (ранньо- та середньоаварський час) [Гавритухин, 2001, рис. 2, 3, 4; 6, 24; 7, 34; 8,

11 Висловлюю вдячність В.Є. Родінковій за можливість ознайомитися з дисертацією. Дослідниця виділила сім типів (на основі характеру оформлення кінців виробів), які поділила на підтипи (виокремленні за орнаментальною). У роботі використано саме класифікацію браслетів В.Є. Родінкової.

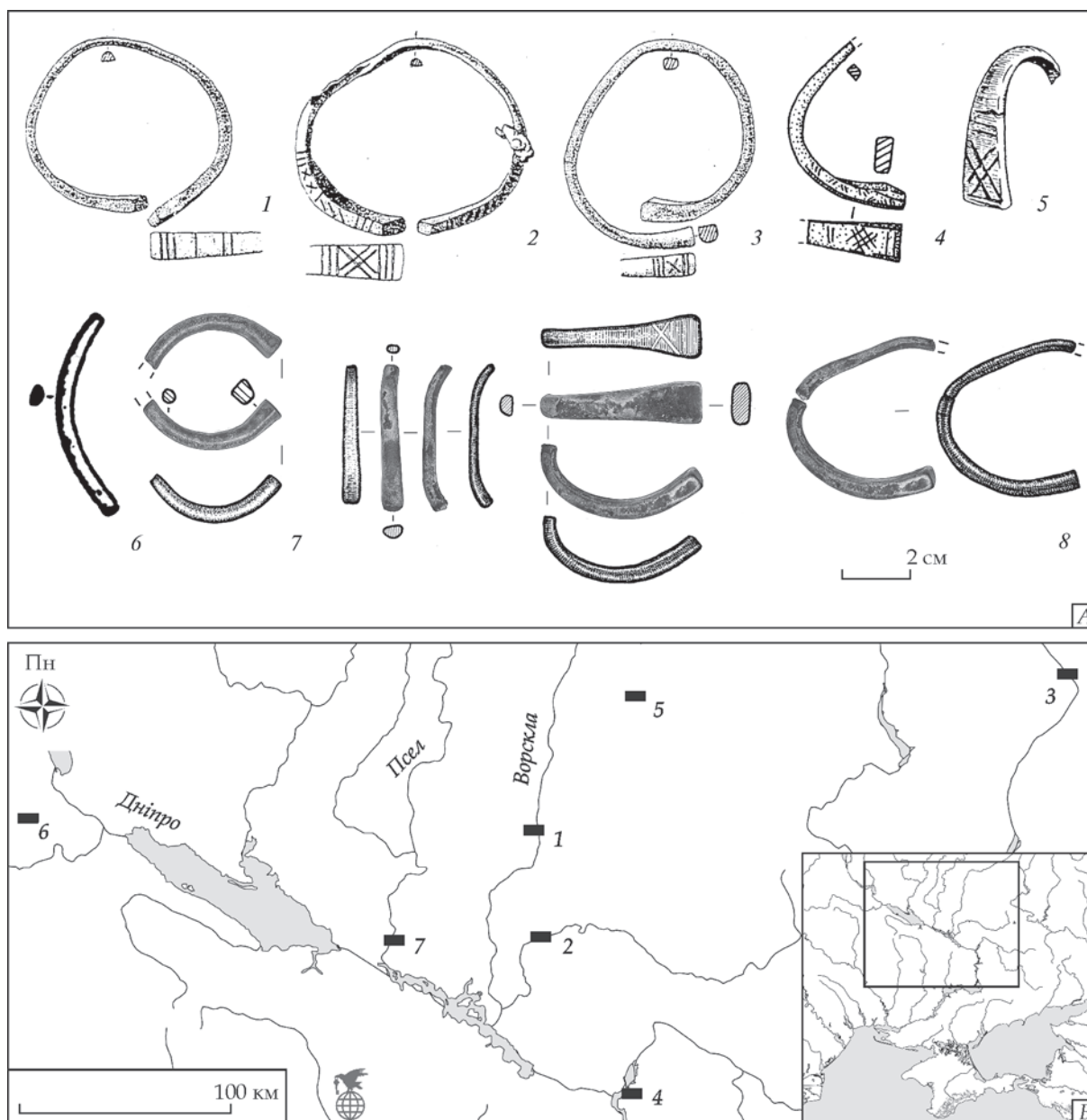

Рис. 14. Браслети Родінкова / тип V підтип 2: А – знахідки: 1–3 – Колоскове; 4 – Ігрень-Подкова; 5 – Козіївка / Нова Одеса; 6 – Мартинівка; 7 – Шедієве; 8 – Солонці; Б – карта поширення: 1 – Полтава; 2 – Шедієве; 3 – Колоскове; 4 – Ігрень-Подкова; 5 – Козіївка / Нова Одеса; 6 – Мартинівка; 7 – Солонці

Fig. 14. Braceletes Rodinkova / type 5, subtype 2: A – finds: 1–3 – Koloskove; 4 – Ihren-Podkova; 5 – Koziivka / Nova Odesa; 6 – Martynivka; 7 – Shediieve; 8 – Solontsi; B – archaeology map: 1 – Poltava; 2 – Shediieve; 3 – Koloskove; 4 – Ihren-Podkova; 5 – Koziivka / Nova Odesa; 6 – Martynivka; 7 – Solontsi

43; 11, 30; 12, 56; 13, 18, 45; 14, 40], Крим [Веймарн, Айбабин, 1993, рис. 59, 1, 2; Айбабин, Хайрединова, 2014, табл. 122, 2; 138, 18; 171, 3; 172, 17; 192, 6; 193, 18], Середнє Подніпров'я [Гавритухин, 1996а, с. 35; рис. 30, 4; 32, 2, 3, 5], Північний Кавказ [Дмитриев, 1982, рис. 12, 33; Афанасьев, Рунич, 2001, рис. 106, 13; 155, 3], Ока [Ахмедов, 2010, с. 10–11; рис. 6, 12], Південне Приуралля [Мажитов, 1981, рис. 8, 16].

Знахідка належить до Ковалевська / тип 2, варіант 2 [Ковалевская, 2000, с. 118–119; рис. I, 11] та Скиба / тип II – порожнисті неорнаментовані наконечники поясів (рис. 15) [Скиба, 2014, с. 285]. Найближчі на розмірами аналогії походять із Мартинівського (рис. 16, 7, 9, 10) [Корзухина, 1996, с. 364; табл. 13, 13; 20, 21–23], Хацьківського (рис. 16, 13, 14) [Корзухина, 1996, табл. 22, 12, 13], Гапонівського (рис. 16, 19) [Гавритухин, Обломский, 1996, с. 15; рис. 30, 4] скарбів, з Мохнацького поховання (рис. 16, 15) [Аксенов, Бабенко, 1998, с. 115; рис. 3, 8] та з місцезнаходження поблизу с. Лебехівка (рис. 16, 7) [Корзухина, 1996, с. 393; табл. 94, 29].

Рис. 15. Карта поширення аналогій порожнистому наконечнику пояса; умовні позначення: I – малі порожнисті наконечники поясу; II – великі порожнисті наконечники поясу; пам'ятки: 1 – Полтава; 2 – Козіївка / Нова Одеса; 3 – Мартинівка; 4 – Гапонове; 5 – Хацьки; 6 – Мохнач; 7 – Трубчевськ; 8 – Лебехівка; 9 – Гайдари; 10 – Шевенкове

Fig. 15. Distribution map of hollow belt-end; legend: I – small hollow belt-end; II – big hollow belt-end; archaeological sites: 1 – Poltava; 2 – Koziiivka / Nova Odesa; 3 – Martynivka; 4 – Haponovo; 5 – Khacjky; 6 – Mokhnach; 7 – Trubchevsjky; 8 – Lebekhivka; 9 – Haidary; 10 – Shevenkove

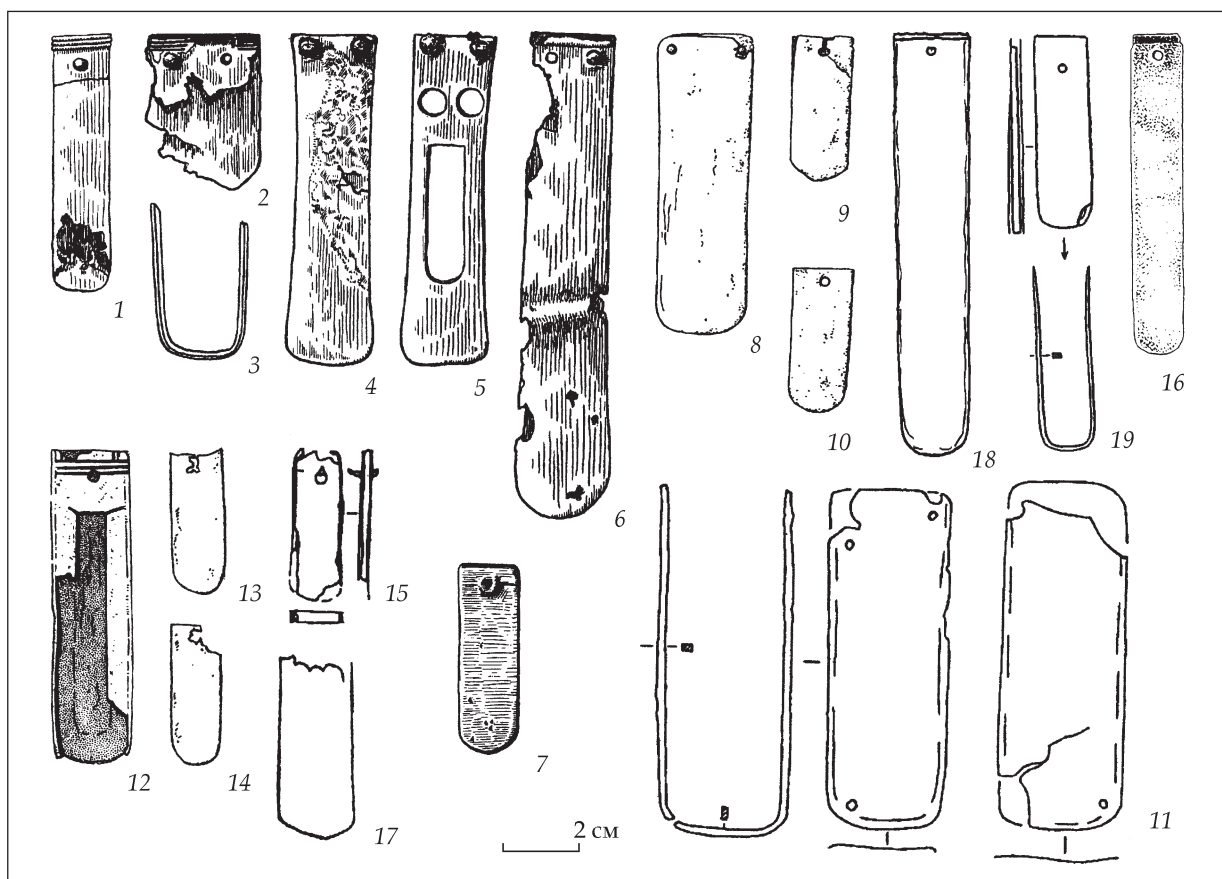

Рис. 16.
Порожністі
наконечники
пояса: 1 – 6 –
Козіївка / Нова
Одеса; 7 – 10 –
Мартинівка; 11,
19 – Гапонове;
12 – 14 – Хацьки;
15 – Мохнач;
16 – Трубчевськ;
17 – Лебехівка;
18 – Гайдари

Інші (більші за розміром) знахідки порожнистих наконечників поясу походять із Козіївсько-Новоодеського (рис. 16, 1 – 6) [Корзухіна, 1996, табл. 55, 31 – 34], Мартинівського (рис. 16, 8) [Корзухіна, 1996, с. 364; табл. 13, 13; 20, 21 – 23], Гапонівського (рис. 16, 11) [Гавритухін, Обломський, 1995, с. 143; рис. 6, 3], Хацьківського (рис. 16, 12) [Корзухіна, 1996, табл. 21, 16], Трубчевського (рис. 16, 16) [Приходнюк, Падин, Тихонов, 1996, с. 84; рис. 7, 7; 8, 19] скарбів і Гайдарівського поховання (рис. 16, 18) [Аксенов, 2012, с. 35; рис. 1, 15].

Відомі порожністі наконечники і серед кочівницьких старожитностей – Сивашівка, курган 3, поховання 2; курган 2, поховання 2 [Комар, Кубышев, Орлов, 2006, с. 271, 316; рис. 12, 20; 14, 1; 32, 22], Костогризове, курган 1, поховання 7 [Комар, Кубышев, Орлов, 2006, с. 330; рис. 37, 9, 16], Чорноморське, курган 1, поховання 11 [Приходнюк, 2001, рис. 31; Комар, Орлов, 2006, с. 393; рис. 2, 1 – 3; 4, 5 – 7], Виноградне, курган 5 [Орлов, Рассамкін, 1996, рис. 3, 12], Христофорівка, курган 7, поховання 12 [Рашев, 2004, табл. 39, 7, 8; Приходнюк, 2001, рис. 27, 9; Prihodnyuk, Fomenko, 2003, fig. 2, 16], Богачівка, курган 8, поховання 12 [Рашев, 2004, табл. 15, 1; Приходнюк, 2001, рис. 32, 1], Ізобільне [Приходнюк, 2001, рис. 33, 19, 20], Вознесенці [Комар, 2006, рис. 36, 9], Малаї, Чапаївський [Комар, 2006, рис. 49, 1 – 9] та ін.

Дослідники вважають, що такі наконечники є деталями чоловічого вбрання. Знахідка подібного наконечника поясу походить з Мохнацького поховання (жіночого), де речі не зафіксовані *in situ* [Аксенов, Бабенко,

1998, с. 111–112; Родинкова, 2012а, с. 196 ; 2014а, с. 93–94], а також зі скарбу поблизу с. Шевченкове, де виявлено жіночі прикраси, пряслице, ніж та маленький порожнистий наконечник поясу [Родинкова, 2012а, с. 194, 195; 2014, с. 393]¹².

ХРОНОЛОГІЯ ТА ЕТНОКУЛЬТУРНА НАЛЕЖНІСТЬ

Речі, виявлені в Полтавському комплексі можна поділити на дві групи. Частина з них має досить широкі хронологічні й територіальні межі, інші ж речі — побутували досить короткий проміжок часу. Зокрема, до першої групи належать: пронизка, трапецієподібні підвіски № 6, 9, до другої — фібула, браслет, дзвіночки, ворворки, орнаментовані трапецієподібні підвіски № 7, 8, порожнистий наконечник поясу, квадратна підвіска типу «Козіївка / Нова Одеса» (таблиця).

Останні прикраси характерні для першої хронологічної групи скарбів за О.О. Щегловою, випадіння яких відбулося у період другої — третьої чвертей VII ст. (чи навіть вужче — третьої чверті) [Гавритухин, Обломский, 1996, с. 95; Родинкова, 2012, с. 153, 157–158; Казанский, 2014, с. 53–55; Обломский, Родинкова, 2014], а формування самого убору сталося дещо раніше — наприкінці VI — на початку VII ст. [Гавритухин, Обломский, 1996а, с. 146].

Певною мірою допомогти з'ясувати хронологію комплексу речей третьої чверті I тис. н. е. із Полтави можна завдяки визначенню хронології

12 На могильнику Лучисте подібні наконечники виявлено в тому числі в жіночих похованнях — склеп 74, поховання 2 [Айбабин, Хайрединона, 2014, с. 111; табл. 171, 3]. Серед інших поховань — одне дитяче (склеп 77, поховання 6) [Айбабин, Хайрединона, 2014, с. 123–124; табл. 193, 18], одне чоловіче (склеп 74, поховання 4) [Айбабин, Хайрединона, 2014, с. 114; табл. 172, 17] та три невизначених (склеп 64, поховання 3; склеп 65, поховання 4; склеп 77, поховання 5). Усі визначення статі та віку дано за інвентарем, а не за антропологічними дослідженнями.

Хронологія побутування аналогії прикрас із Полтави

Хронологія побутування аналогії прикрас із Полтави

№ п/п	Рис. 1, позиція	Зарубинецька культура	Пізньюзарубинецькі пам'ятки	Київська культура	Східноєвропейські виймчасті емалі	Пеньківська, колочинська та празька культури	Скарби першої хронологічної групи	Ранньосередньовічні кочівницькі комплекси	Роменська культура
1	1	—	—	—	—	+	—	—	—
2	10	—	—	—	—	—	+	—	—
3, 4	4, 5	—	—	—	—	+	+	—	—
5	2	+	+	+	+	+	+	—	—
6	15	+	+	+	+	+	+	—	+
7	12	—	—	—	—	+	+	—	—
8	13	—	—	—	—	+	+	—	—
9	14	+	+	—	—	—	+	+	—
10–12	6–8	—	—	—	—	—	+	—	—
13	9	—	—	—	—	+	+	—	—
14	3	—	—	—	—	—	+	—	—
15	11	—	—	—	—	—	+	+	—

аналогій (№ 2, 7 і 8) із могильника Лучисте. Аналогічні вироби походять зі склепу 38, шар 3, поховання 8 (№ 7 — трапецієподібна підвіска прикрашена двома / трьома півкулями) [Айбабин, Хайрединова, 2008, с. 107, 110–111; табл. 138–140], склепу 54, шар 3, поховання 16 (№ 2 — підвіска типу Козіївка / Нова Одеса) [Айбабин, Хайрединова, 2014, с. 66, 73–74; табл. 64–67] та склепу 59, шар 3, поховання 9 (№ 2 — підвіска типу Козіївка / Нова Одеса та № 8 — трапецієподібна підвіска з округлою верхньою частиною та орнаментованих півкулями по центру і низкою пресованих крапок по краю) [Айбабин, Хайрединова, 2014, с. 83, 85–86; табл. 101].

Слід особливо наголосити, що ці знахідки у похованнях поєднані з іншими прикрасами кола «старожитностей антів». Так поховання 8 склепу 38 містить дві прості антропологоморфні фібули [Айбабин, Хайрединова, 2008, табл. 139, 1, 2] (Родінкова / тип I.1.A та Родінкова / тип I.2.B [Родінкова, 2006, с. 46, 47; рис. 1, 5; 2, 11]); у похованні 16 склепу 54 виявлено фібули дніпровської серії [Айбабин, Хайрединова, 2014, табл. 66, 1, 2; 67, 1, 2] (пальчаста із дугою з пташиних голів — підтип семиголових, серія Б та варіант Волоське за В.Є. Родінковою [Родінкова, 2004, с. 234, рис. 1, 37–40]; антропологоморфна — Родінкова / тип I.1.A) [Родінкова, 2004, с. 235; 2006, с. 46; рис. 1, 12]) та S-подібні (очкоподібні) підвіски [Егорейченко, 1991]; в похованні 9 склепу 59 виявлено бронзові пронизки (Володарець-Урбанович / тип 1) [Айбабин, Хайрединова, 2014, табл. 101, 9, 10], що знаходять широкі аналогії серед слов'янських старожитностей [Володарець-Урбанович, 2014, с. 42–43].

Поховання 9, склеп 38 датовано першою чвертю VII ст. — початком другої чверті VII ст. [Родінкова, 2006, рис. 3, 12, 27; Айбабин, Хайрединова, 2008, рис. 19, 17–21], поховання 16 склепу 54 — в межах кінця другої чверті VII ст. [Айбабин, Хайрединова, 2014, рис. 3, 18–22] чи серединою VII ст. [Родінкова, 2006, рис. 3, 31], а поховання 9 склепу 59 — початком другої половини (третья чверть) VII ст. [Айбабин, Хайрединова, 2014, рис. 4, 14–17].

Належність Полтавського комплексу до скарбів першої хронологічної групи не викликає принципівих заперечень. Зокрема, маємо співпадіння ознак 14–16 (браслети литі та ковани оgranені), 29 (пластинчасті трапецієподібні підвіски), 30 (пластинчасті підвіски квадратні) та 32 (рурочки-пронизки) [Гавритухин, Щеглова, 1996, с. 53–54, рис. 59].

В.Є. Родінкова виділила чотири локальних варіанти. Полтавський комплекс належить до Лівобережного варіанту і не лише за територіальним розташуванням у басейні р. Ворскла, а й за тим, що знахідки представлені дзвіночками, браслетами Родінкова / тип V та прикрасами з свинцево-олов'янистої бронзи [Родінкова, 2003а; 2011, с. 247–248], хоча цей комплекс близький і до Сеймсько-Деснянського локального варіанту.

Серед речей, виявлених у комплексі, чимало має «субстратне» походження — трапецієподібні підвіски, пронизка. Браслет належить до типово «лісових» (балтських) [Родінкова, 2008, с. 281; 2011, с. 249].

Варто зазначити, що малі пальчасті фібули складають значний масив жіночих слов'янських прикрас у Середньому Подніпров'ї і Дніпровському Лівобережжі (див. каталог: [Гавритухин, 1991; Родінкова, 2010а, с. 266; 2011, с. 253–255]). Їхня фактична відсутність у скарбах першої хронологічної групи вказує на те, що ці прикраси побутували до випадіння скарбів. Виняток складають лише Великобудківський [Горюнова, 1987; 1992; Горюнова, Родінкова, 1999] і Курилівський скарби [Родінкова, 2010] та Пастирське городище [Приходнюк, 2000] — обидва скарби належали ювелірам, а на городищі зафіксовано сліди ювелірного виробництва, тому не виключено, що прикраси призначалися для переплавки (вже вийшли з ужитку).

ДЕЯКІ МОЖЛИВІ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ

На те, що цей комплекс є ломом, призначеним для переплавки, можуть вказувати злами, отримані ще в давнину. Зокрема, браслет було зламано по діагоналі. Крім того, речі, призначені для переплавки, трапляються у скарбах першої хронологічної групи.

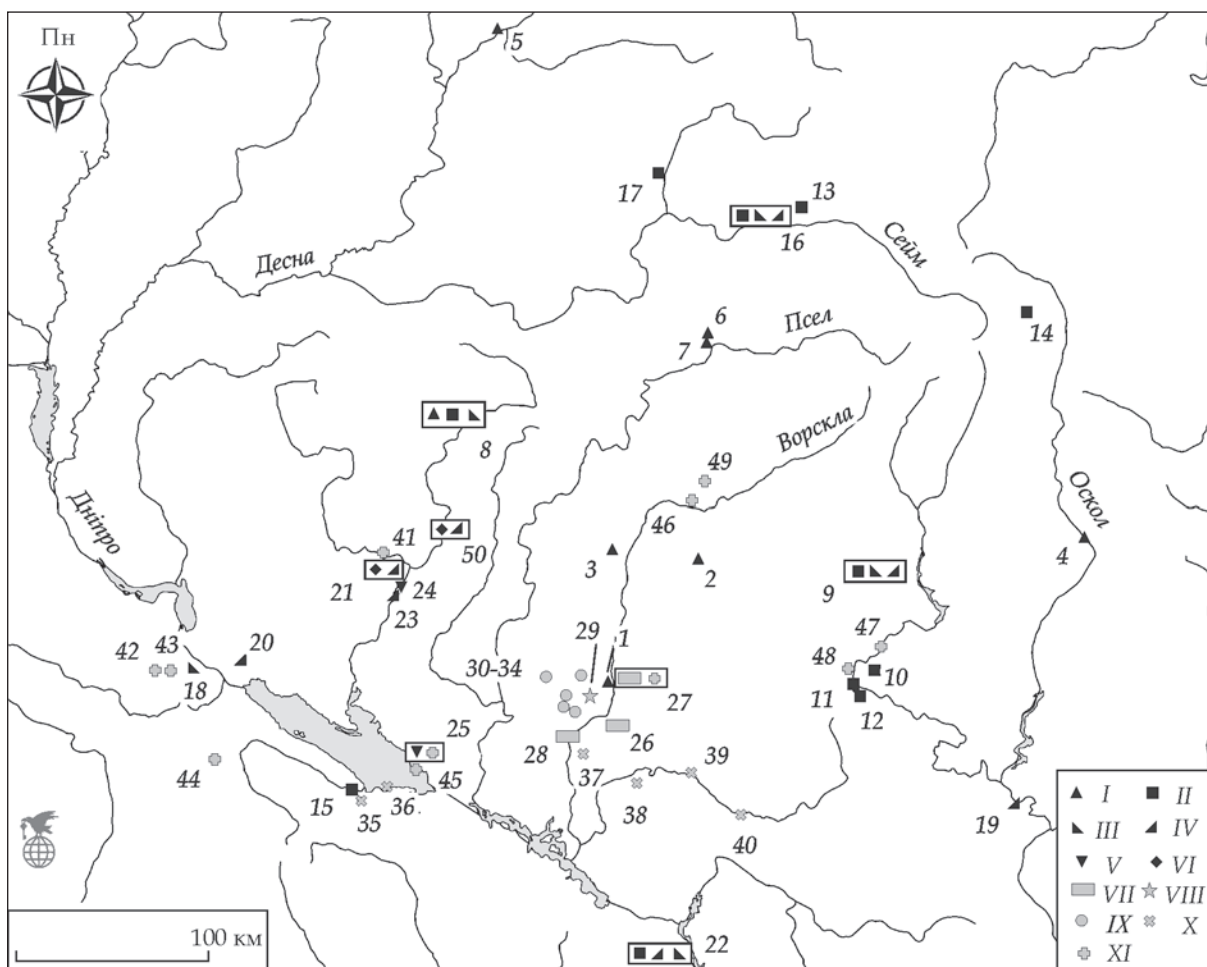
Зокрема, в скарбі із Суджа-Замост'я виявлено литі широкоплатівкові фібули серії «Новоселиці», прямокутні накладки, прикрашені рельєфними пірамідками, та налобне очілля кола східноєвропейських варварських емалей, що були призначені для переплавки [Родинкова, Кашкин, 2010, с. 86]. В.Є. Родинкова вважає прототипами фібул серії «Новоселиці» вироби з Північно-Східного Причорномор'я, можливо, району Дюрсо [Кашкин, Родинкова, 2010, с. 86], де двошарні фібули з близькими за формою щитками побутували до VI ст. [Дмитриев, 1982; 2003, табл. 80, 8 – 10; Амброс, 1982]. Прямокутні накладки з рельєфними пірамідками, датованими VI ст. [Амброс, 1970] чи навіть другою половиною / кінцем V ст. [Гавритухин, Обломский, 1996а, с. 143; Ахмедов, Казанский, 2004, с. 176, 177], та пластинчасте налобне очілля або шийна гривня, – належать до кола прикрас виїмчастих східноєвропейських варварських емалей [Левада, 2010, с. 562 – 568; Родинкова, Сапрыкина, 2011; Marten, 2011]¹³. У складі скарбу були також різані уламки візантійського срібного блюда [Родинкова, 2012].

Ще одним пунктом знахідок, призначених для переплавки, може бути Пастирське городище. Зокрема, з його околиць начебто походять вироби кола східноєвропейських виїмчастих емалей – чотири знахідки із каталогу (три фібули і браслет) Г.Ф. Корзухіної [Корзухина, 1978, с. 69; рис. 5, 5; 7, 9; 12, 7] та одна фібула з каталогу А.М. Обломського та Р.В. Терпиловського [Обломский, Терпиловский, 2007, с. 137; рис. 145, 1], а також фібули пізньоримського часу – Т-подібна з пружиною із вузькою ніжкою і кнопкою на голівці [Амброс, 1966, с. 76] та двошарні підгрупи I, варіант IAB, гладенькі [Амброс, 1966, с. 77, 83]. Шар пізньоримського часу на городищі невідомий, тож ці знахідки цілком могли складати запаси сировини для тиглю майстра. Однак, вказані речі походять з дореволюційних зборів, тому немає 100%-ї впевненості в тому, що знахідки дійсно виявлені на городищі. Тим не менше, Пастирське було відомим центром виготовлення ювелірних прикрас [Щеглова, 2002; Приходнюк, 2005, с. 70 – 80, 86].

Серед речей Кузубайвського скарбу ювеліра VII ст. н. е. із Середнього Поволжя (південь Удмуртії) були виявлені знахідки раннього залізного віку та пізньоримського часу, що були зібрані самім ювеліром [Останина, Канунникова, Степанов, Никитина, 2011, с. 41 – 43]. В напівземлянці 8 (що пов'язані із бронзоливарним виробництвом на основі знахідок виплесків бронзи та шлаків на основі міді) із поселення Хуча виявлено бронзовий наконечник скіфського часу. І.А. Рафалович вважав, що він був призначений для переплавки [Рафалович, 1965, с. 124].

13 На той факт, що ці знахідки є ломом ювеліра, може вказувати й те, що у заповненні підземелля виявлено й кілька знахідок пізньоримського часу – три фрагментовані фібули і деталь накісника черняхівської культури й три денарії (один обрізаний). Скарби, що включали знахідки різних хронологічних епох, відомі на території Польщі (Лубяни) [Мончынська, 2006, с. 229 – 230; 2007, с. 213 – 238; 2008, с. 201 – 202; Мончынська, Урбаняк, 2007, с. 226 – 227; Мазуїńska, 2009] та Пруссії (Фрауенбурга) [Коллекции Пруссия, 2005, 110 – 111].

Між іншим в складі Смородіновського скарбу, що належить до першої хронологічної групи за О.О. Щегловою, виявлено пряслище [Корзухина, 1996, табл. 60, 5], що належить до черняхівської культури [Магомедов, 2015, рис. 12].

Для інтерпретації ремісничого «сировинного» характеру комплексу з Полтави додатково слід звернутися до аналізу джерельної бази про ювелірне виробництво у слов'ян третьої чверті I тис. н. е. Дніпровського Лівобережжя і Середнього Подніпров'я. Ця територія є місцем значної концентрації слідів ювелірного виробництва. Вони представлені кам'яними формочками, тиглями, ллячками, сировиною, напівфабрикатами та скарбами ювелірів [Винокур, 1997, с. 105–110; Войнаровский, 2014, с. 283–286] (рис. 17).

Так, кам'яні формочки виявлені на поселеннях Великі Будки [Горюнова, Родинкова, 1999, с. 178; рис. 46, 5], Заньки [Дьяченко, 1987/61, с. 4; табл. VIII, 14; 1989], Коробові Хутори [Шрамко, 1962, с. 118; рис. 44а; Сухобоков, 1975, рис. 54, 7], Лук'янівка [Шрамко, 1962, с. 304; рис. 120, 17], Нартове [Пузикова, 1979, с. 53; рис. 3, 18], Тазово [Сьмонович, 1986, с. 185, рис. 2, 10; 4, 21; Обломський, Радощ, 2007, с. 33], Циркуни 13 [Буйнов, 2011; Буйнов, Сергєєв, 2012], Суха Гомільша [Михеев, 1985, рис. 38, 4], Новоселиця [Приходнюк, 1998, с. 136; рис. 66, 12; Щеглова, 2009, с. 40], Чикалівка [Шарафутдінова, 1964, с. 164; рис. 6, 11], Смородівський узвіз [Скиба, 1986, с. 69–71; рис. 2], Тетерівка I [Русанова, 1973, табл. 30, 7, 8; Томашевский, Гавритухин, 1992, рис. 31, Б–Г], Волоське та городищі Кузіна Гора [Алихова, 1962, с. 106–109; рис. 11; 12].

Знахідки тиглів походять з поселень Гута-Михайлівка [Приходнюк, 1998, с. 36, 151; рис. 42, 12], Сенча [Терпиловский, 2004, рис. 7, 8, 24], Великі

Рис. 17. Карта знахідок свідчень ювелірного виробництва в Середньому Подніпров'ї та Дніпровському Лівобережжя: умовні позначення: I – скарби ювелірів; II – ливарні формочки; III – тиглі; IV – ллячки; V – «напів-фабрикати»; VI – бронзові зливки; VII – шаблони та матриці; VIII – пам'ятки Малоперещепинського кола; IX – гончарний центр канцерського типу; X – стійбища кочовиків VII–VIII ст.; XI – юртоподібні житла; XII – інгумаций з прикрасами кола «старожитностей антив»; *пам'ятки*: 1 – Полтава; 2 – Козіївка / Нова Одеса; 3 – Блажки; 4 – Колоскове; 5 – Трубчевськ; 6 – Курилівка; 7 – Суджа-Замостьє; 8 – Великі Будки; 9 – Циркуни 13; 10 – Заньки; 11 – Коробові Хутори; 12 – Суха Гомільша; 13 – Нартове; 14 – Лук'янівка; 15 – Новоселиця; 16 – Кузіна Гора; 17 – Чикалівка; 18 – Гута-Михайлівська; 19 – Богородичне; 20 – Домантове; 21 – Хитці; 22 – Сурська Забора; 23 – Засуля; 24 – Засуля-Мгар; 25 – Градизьк; 26 – Тазово; 27 – Смородівський узвіз; 28 – Тетерівка I; 29 – Корчак; 30 – Волоське; 31 – о-в Сурський; 32 – Пенківка, Луг I; 33 – Велика Круча; 34 – Черкаська Конопелька; 35 – Пастирське городище; 36 – Сенча, уроч. Сампсонів Острів; 37 – Мошценки; 38 – Київ; 39 – Дегтярівка; 40 – Дівча Гора; 41 – Канів; 42 – Сахнівка; 43 – Середне Подніпров'я; 44 – Надпоріжжя; 45 – Мала Перещепина; 46 – Макухівка; 47 – Зачепилівка / Нові Санжари; 48 – Мачухи; 49 – балка Канцерка; 50–54 – Білоконі, Браїлки-Васьки, Лаврики, Полузир'я, Чередники; 55 – Стецівка; 56 – Луг I; 57 – Прогрес; 58 – Чернеччина; 59 – Йосипівка; 60 – Багате; 61 – Постав-Муки; 62 – Мартинівка; 63 – Бабичі; 64 – Балаклія; 65 – Максимівка; 66 – Березівка; 67 – Мохнач; 68 – Гайдари; 69 – Рябівка 3

Fig. 17. Archaeological map of jewellery production traces and nomads in Middle Dnieper and Dnieper Left Bank: legend: I – goldsmith's hoards; II – casting molds; III – crucibles; IV – clay ladle for molten metal; V – semi-finished vessels; VI – bronze ingots; VII – templates and matrices; VIII – archaeological sites of Mala Pereshchepyna type; IX – pottery center; X – nomads camp the 7th – the 8th century; XI – yurts; XII – inhumated burials with jewelry of «Antes antiquities»; *archaeological sites*: 1 – Poltava; 2 – Koziiivka / Nova Odesa; 3 – Blazhky; 4 – Koloskove; 5 – Trubchevsk; 6 – Kurylivka; 7 – Sudzha-Zamostie; 8 – Velyki Budky; 9 – Tsyркuny 13; 10 – Zanky; 11 – Korobovi Khutory; 12 – Sukha Homilsha; 13 – Nartove; 14 – Lukianivka; 15 – Novoselytsia; 16 – Kuzina Hora; 17 – Chykalivka; 18 – Huta-Mykhaivska; 19 – Bohorodychne; 20 – Domantove; 21 – Khyttsi; 22 – Surska Zabora; 23 – Zasullia; 24 – Zasullia-Mhar; 25 – Hradyzk; 26 – Tazovo; 27 – Smorodivskiy uzviz; 28 – Teterivka I; 29 – Korchak; 30 – Voloske; 31 – o-v Surskyi; 32 – Penkivka, Luh I; 33 – Velyka Krucha; 34 – Cherkaska Konopelka; 35 – Pastyrskе horodyshche; 36 – Sencha, uroch. Sampsoniv Ostriv; 37 – Moshchenky; 38 – Kyiv; 39 – Dehtiarivka; 40 – Devicha Hora; 41 – Kaniv; 42 – Sakhnivka; 43 – Serednie Podniprovia; 44 – Nadporizhzhia; 45 – Mala Pereshchepyna; 46 – Makukhivka; 47 – Zachepylivka / Novi Sanzhary; 48 – Machukhy; 49 – balka Kantserka; 50–54 – Bilokoni, Brailky-Vasky, Lavryky, Poluziria, Cherednyky; 55 – Stetsivka; 56 – Luh I; 57 – Prohres; 58 – Chernenychyna; 59 – Yosypivka; 60 – Bahate; 61 – Postav-Muky; 62 – Martynivka; 63 – Babychi; 64 – Balakliia; 65 – Maksymivka; 66 – Berezivka; 67 – Mokhnach; 68 – Haidary; 69 – Riabivka 3

Будки [Горюнова, Родинкова, 1999, с. 178; рис. 43, 19], Волоське / Сурська Забора [Приходнюк, 1998, с. 36, 156; рис. 52, 14, 18], Циркуни 13 [Буйнов, 2011; Буйнов, Сергеев, 2012], Пастирське [Приходнюк, 2005, рис. 50, 3] та городища Кузіна Гора [Алихова, 1962, рис. 9, 5, 11, 12]. Ллячки виявлені на поселеннях Богородичне [Приходнюк, 1998, с. 36, 145; рис. 30, 8], «Зливки» [Швецов, 2010, рис. 5, 2], Домантове [Рутковская, 1974, с. 34; рис. 4, 1; Приходнюк, 1980, с. 132; рис. 23, 8], Хитці, уроч. Шимбереве [Горюнов, 1981, с. 66; рис. 29, 14], Засуля, напівземлянка 1 [Приходнюк, 1998, с. 36; рис. 35, 7, 16], Корчак, Тетерівка I [Русанова, 1973, табл. 30, 9, 10; Томашевский, Гавритухин, 1992, рис. 31, А], Сурська Забора [Приходнюк, 1998, с. 36], Циркуни 13 [Буйнов, 2011; Буйнов, Сергеев, 2012], Пастирське [Приходнюк, 2005, рис. 50, 2] та городищі Кузіна Гора [Алихова, 1962, рис. 5, 4].

Бронзові злитки траплялися на поселеннях Хитці, уроч. Шимбереве [Горюнов, 1981, с. 66; рис. 29, 1, 3, 9–11], Волоське, о-в Сурський [Приходнюк, 1998, с. 39; рис. 75, 15, 21], Сенча [Герпиловский, 2004, рис. 9, 38]¹⁴, а вироби, з яких не знято закраїни від відливання, – на селищах Засуля-Мгар (Т-подібна накладка) [Сидоренко, Супруненко, 2011, с. 400–402; Супруненко, 2012, с. 131], Градизьк, уроч. Круча (щитоподібна бляшка і прямокутнорамочка пряжка) [Рутковская, 1979; Левченко, 2001, с. 28; рис. 1,

14 Вважають, що сировина для ювелірного виробництва була привізною, однак без спектрального аналізу таке припущення залишається гіпотетичним. Не виключено, що давні майстри могли переплавляти речі задля повторного використання металу [Абашина, Козак, Синиця, Терпилоський, 2012, с. 274; Войнаровский, 2014, с. 281].

7, 11], Пастирське городище [Корзухина, 1996, с. 392; табл. 42, 13], а з району Середнього Подніпров'я та городища Княжа Гора (Канів) походить ціла низка матриць для виготовлення деталей поясної гарнітури «геральдичного» стилю та інших прикрас третьої чверті I тис. н. е. [Корзухина, 1996, с. 353, 356, 369, 408, 413 – 414].

На Дніпровському Лівобережжі знайдено щонайменше сім скарбів першої хронологічної групи, що належали ювелірам [Щеглова, 1990; 2002; Родинкова, 2014, с. 391, 393] – Козіївка / Нова Одеса, Блажки, Колосково [Щеглова, 1999, с. 291], Трубчевськ [Приходнюк, Падин, Тихонов, 1996], Великі Будки [Горюнов, 1987; Горюнова, 1992; Горюнова, Родинкова, 1999], Курилівка [Родинкова, 2010; Скиба, 2013; Егорьков, Родинкова, 2014] та Суджа-Замостьє [Родинкова, 2012; Родинкова, 2012а; Родинкова, Егорьков, 2012; Родинкова, Сапрыкина, Сычева, 2012].

На ремісничих характер цих скарбів вказують знахідки злитків металу (Великі Будки, Колоскове, Гапонове, Курилівка), виробів, з яких не знято закраїни, утворені в процесі відливання (Курилівка), шаблони для виготовлення глиняних форм (Козіївка / Нова Одеса) і фрагментовані вироби, що могли бути призначені для переплавки (Великі Будки, Суджа-Замостьє, Козіївка / Нова Одеса) ¹⁵ [Родинкова, 2014, с. 393].

Особливо цікавим є поєднання на одній пам'ятці трьох ознак ювелірного виробництва. Такі зафіксовані тричі: тиглі, лячки, формочки – Циркуни 13, Кузіна Гора; скарб, тигель і лячка – Великі Будки; лячка, тигель та напівфабрикат – Пастирське городище. Поєднання двох ознак виявлено у двох випадках: тиглі, лячки – Сурська Забора; лячка і бронзовий злиток – Хитці; формочка та бронзові злитки – Волоське; формочка та тигель – Новоселиця; формочки та лячка – Тетерівка I.

Серед причин «випадіння» скарбів першої хронологічної групи, за О.О. Щегловою, нині є три основні версії: військово-політична, сакральна і «побутова».

Те, що з матеріалами скарбу не виявлено кераміки третьої чверті I тис. н. е., може вказувати і на його приховування поза межами поселення. Подібні знахідки вже відомі [Родинкова, 2014, с. 393–394] – Суджа-Замостьє [Родинкова, 2012а], Черкаська Конопелька [Родинкова, Сапрыкина, 2015] і Мена [Виноградский, Лавьюк, 1960, с. 98; Корзухина, 1996, с. 408].

Військово-політична версія (агресія кочовиків) [Щеглова, 1990, с. 45] може бути підтримана лише завдяки тому, що в цьому мікрореєоні, крім слов'янських пам'яток, відомі комплекси кола Малої Перещепини: Мала Перещепина, Зачепилівка / Нові Санжари, Макухівка [Приходнюк, 2003, рис. 2; Обломский, 2007, с. 6–8; рис. 2; Скиба, 2009, рис. 1; Володарець-Урбанович, 2014а, рис. 4], гончарний центр поблизу с. Мачухи, де виготовляли посуд канцерського типу [Макаренко, 1911, с. 116–118; Сміленко, 1975, с. 119–128], та стійбища кочовиків VII–VIII ст. зі знахідками канцерського посуду в долині р. Полузир'я [Горюнов, 1987; Горюнов, Казанский, 1998; Kazanski, 1987; 1999, р. 112–113; Айбабин, 1997, с. 5; Казанский, Серета, 2001, с. 24; Володарець-Урбанович, Скиба, 2011; Володарець-Урбанович, 2014б, рис. 2].

Свідченням перебування кочовиків на слов'янських пам'ятках можуть бути юртоподібні житла, зафіксовані на поселеннях Луг I, Стецівка, Йоси-

15 Не виключено, що поламані речі й злитки металу, виявлені у комплексах, що не належать до скарбів ювелірів, могли мати цінність як сировина [Ахмедов, Обломский, Радюш, 2015, с. 159].

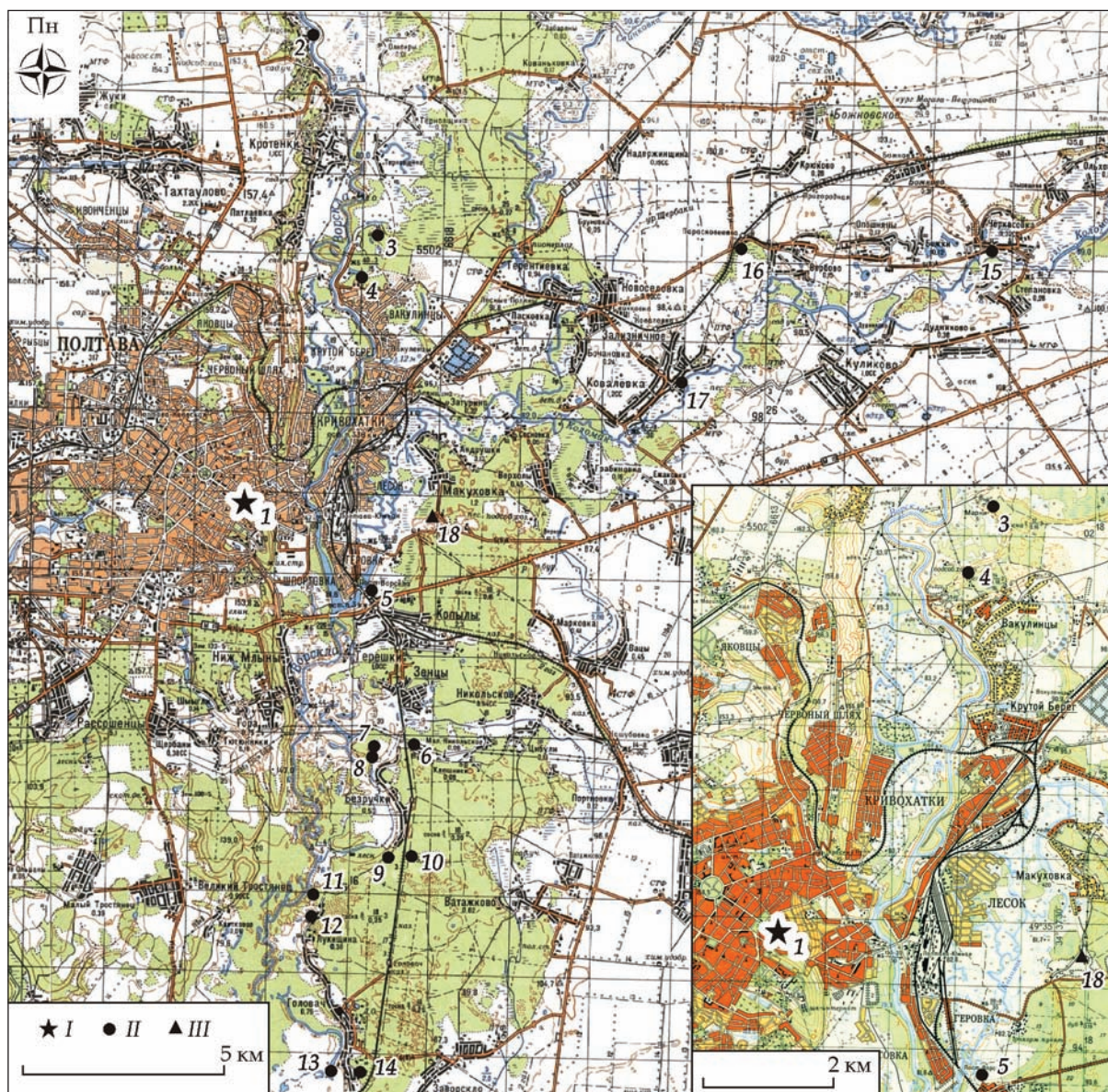

Рис. 18. Пеньківські пам'ятки околиць Полтави і басейну Ворскли (каталог пам'яток за [Володарець-Урбанович, 2006а]; основа: [Генеральний ..., М 36-94; М 36-82; М 36-94-А]). Умовні позначення: I – комплекс типу «Мартинівки»; II – пам'ятки пеньківської культури; III – знахідки ювелірних прикрас; пам'ятки: 1 – Полтава; 2 – Петрівка II; 3 – Марки II; 4 – Марки III; 5 – Копили; 6 – Клюшники; 7 – Клюшники II; 8 – Безручки IV; 9 – Безручки I; 10 – Безручки III; 11 – Лукищина II; 12 – Лукищина; 13 – Головач I; 14 – Головач II, уроч. Пінчукові горби; 15 – Черкасівка; 16 – Куликове; 17 – Ковалівка III; 18 – Макухівка, уроч. Біла Гора

Fig. 18. Archaeological sites of Penkovka culture around Poltava and Vorskla River Basin (catalog by [Володарець-Урбанович, 2006а]; legend: I – a complex type «Martynivky»; II – archaeological sites of Penkovka culture; III – finds of jewelry. Archaeological sites: 1 – Poltava; 2 – Petrivka II; 3 – Marky II; 4 – Marky III; 5 – Kopyly; 6 – Kliushnyky; 7 – Kliushnyky II; 8 – Bezruchky IV; 9 – Bezruchky I; 10 – Bezruchky III; 11 – Lukyshchyna II; 12 – Lukyshchyna; 13 – Holovach I; 14 – Holovach II, uroch. Pinchukovi horby; 15 – Cherkasivka; 16 – Kulykove; 17 – Kovalivka III; 18 – Makukhivka, tract Bila Hora

півка, Чернеччина, Багате і Прогрес [Сухобоков, Юренко, 1990, с. 155 – 157; Флеров, 1996; Комар, 2007, с. 35 – 52].

На Дніпровському Лівобережжі і в Середньому Подніпров'ї відома низка інгумацій з прикрасами кола «старожитностей антів». Це Макухівка, Рябівка 3, Березівка, Мохнач, Бабичі, Балакля, Мартинівка, Градизьк, Максимівка, Постав-Муки і Гайдари [Обломский, 1996, с. 121 – 122; 2002, с. 80 – 86; Родинкова, 1996, с. 155 – 162; Синиця, 1999; Гавритухин, 2004, с. 208 – 212; Володарець-Урбанович, 2009; Аксенов, 2012].

Однак, помітних свідчень ворожнечі між слов'янським і кочовим населенням у Нижньоворсклинському регіоні немає.

Також існує думка щодо конфронтації різних угруповань слов'ян, що прийшли заселити землі Середнього Подніпров'я і Дніпровського Лівобережжя із земель західніше Дніпра [Гавритухин, Обломский, 1996а, с. 144 – 148; Обломский, 2007, с. 5]. Підтвердженням таких міграційних рухів в цьому мікрорегіоні можуть бути матеріали поселення Полузир'я I, де виявлено фрагмент горщика, характерного для пам'яток типу Сахнівки – Волинцева [Казанский, Середя, 2001, с. 21; рис. 4, 3]. Однак це свідчить про інкорпорацію мігрантів в общини місцевих слов'ян.

Вотивні скарби з Суджи-Замостьє та Мени, швидше за все, пов'язані з культом води. Відомості про річкові божества («... шанують вони і річки, і німф ...»¹⁶ [Proc. Caes. bell., IV, 23, 24]) знайшли відображення у письмових джерелах, що вказує на їх визначну роль у місцевому пантеоні. Слов'яни здійснювали своїм богам жертвоприношення: «... та приносять жертви також і всім їм разом, та при цих жертвах здійснюють ворожіння» [Proc. Caes. bell., IV, 23, 24]. Однак, комплекс з Полтави виявлений порівняно далеко від води. Тому найімовірнішим залишається «побутова» версія приховування цього комплексу; про подібні вчинки є відомості у «Стратегіконі»: «все цінне із своїх речей вони закопують у тайниках, не тримають відкрито нічого зайвого» [Maugis., XI, 4 (8)].

Не виключено, що ці речі були зібрані ювеліром у роменсько-давньоруський час з території якихось пам'яток в околицях літописної Лтави.

Загалом на теренах Полтавщини відомо близько 24 пунктів зі знахідками прикрас третьої чверті I тис. н. е. [Володарець-Урбанович, 2015, рис. 11]. Причому за останній час кількість артефактів кола «старожитностей антів» значно зростає [Володарець-Урбанович, 2015; 2015а; 2016; 2016а], що поступово заповнює лакуну знахідок (див.: [Щеглова, 1990, рис. 1; Гавритухин, Обломский, 1996, рис. 1; Приходнюк, 1998, рис. 62; Родинкова, 2007, рис. 1; 2011, рис. 11]). А неподалік від самого міста відомо близько півтора десятка пам'яток пеньківської культури (рис. 18) [Володарець-Урбанович, 2006а]. Отже, найвірогіднішою вважаємо версію, згідно якої скарб належав ювеліру третьої чверті I тис. н. е., що проживав на одному із навколишніх поселень. Хоча не слід виключати і того, що цей комплекс належав майстру роменської культури чи давньоруського часу міг зібрати речі на поселеннях, розташованих навколо літописного «граду» для наступної їх переплавки. Але це мало імовірно, адже в ньому немає знахідок роменських або давньоруських речей (а мали б бути). І вже за суто випадкових обставин та значно пізніше (у Новий час) ці речі потрапили до провалу підземелля, яке необхідно було засипати.

16 Відомості про слов'янські вірування та обряди відображені в низці повідомлень з писемних джерел [Матер' Лода, 2004, с. 343 – 419]. Однак, згадка у Прокопія Кесарійського є найпершою. Можна припустити, що серед інформації, що дав автор, є згадка про водяних та русалок, відомих серед слов'янських божеств [Токарев, 1957, с. 85 – 94; Нечуй-Левицький, 2003, с. 76 – 82; Клейн, 2004, с. 256 – 281].

- Абашина Н.С., Козак Д.Н., Синиця Є.В., Терпимоский Р.В. Давні слов'яни. Археологія та історія: навчальний посібник. — К.: Стародавній Світ, 2012. — 366 с.
- Айбабин А.И. Комплексы с большими двупластинчатыми фибулами из Лучистого // МАИЭТ. — 1995. — IV. — С. 132–172.
- Айбабин А. Крым под властью Хазарского каганата // Международная конференция «Византия и Крым»: Тез. докл., Resumes (Севастополь, 6–11 июня 1997 г.). — Севастополь, 1997. — С. 5–9.
- Айбабин А.И., Хайрединова Э.А. Могильник у села Лучистое. Раскопки 1977, 1982–1984 годов. — Симферополь; Керчь: АДФУ-Україна, 2008. — Т. 1. — 336 с.
- Айбабин А.И., Хайрединова Э.А. Могильник у села Лучистое. Раскопки 1984, 1986, 1991, 1993–1995 годов. — К.: Майстер Книг, 2014. — Т. 2. — 400 с.
- Аксенов В.С. Вещи славянского облика на салтовских памятниках Верхнего Пооречья // Славяно-русское ювелирное дело и его истоки: Материалы Междунар. науч. конф., посвящ. 100-летию со дня рожд. Г.Ф. Корзухиной (Санкт-Петербург, 10–16 апреля 2006 г.). — СПб, 2010. — С. 73–78.
- Аксёнов В.С. Комплексы предсалтовского и раннесалтовского времени с территории Харьковской обл. // Старожитності Лівобережного Подніпров'я — 2012. — Київ; Полтава, 2012. — С. 32–50.
- Аксенов В.С., Бабенко Л.И. Погребение VI–VII века н. э. у села Мохнач // РА. — 1998. — № 3. — С. 111–122.
- Алихова А.Е. Древние городища Курского Посеймья // Лесостепные культуры скифского времени. — М., 1962. — С. 86–133 (МИА. — 113).
- Амброз А.К. Фибулы юга европейской части СССР II в. до н. э. — IV в. н. э. — М., 1966. — 142 с. (САИ. — Д1–30).
- Амброз А.К. Южные художественные связи населения Верхнего Поднепровья в VI в. // Древние славяне и их соседи. — М., 1970. — С. 70–74 (МИА. — 176).
- Амброз А.К. О двухпластинчатых фибулах с накладками. Аналогии к статье А.В. Дмитриева // Древности эпохи Великого переселения народов V–VII веков. — М., 1982. — С. 107–121.
- Аулік В.В. Зимнівське городище — слов'янська пам'ятка VI–VII ст. н. е. в Західній Волині. — К.: Наук. думка, 1972. — 124 с.
- Ахмедов И.Р. Проблема «финального» периода культуры рязано-окских финнов (к современному состоянию вопроса) // Археология Восточной Европы в I тысячелетии н. э.: Проблемы и материалы. — М., 2010. — С. 7–34 (РСМ. — 13).
- Ахмедов И.Р., Казанский М.М. После Аттилы. Киевский клад и его культурно-исторических контекст // Культурные трансформации и взаимовлияния в Днепровском регионе на исходе римского времени и в раннем Средневековье. — СПб, 2004. — С. 168–202.
- Ахмедов И.Р., Обломский А.М. Конская сбруя // Гавритухин И.О., Обломский А.М. Гапоновский клад и его культурно-исторический контекст. — М., 1996. — С. 16 (РСМ. — 3).
- Ахмедов И.Р., Обломский А.М., Радюш О.А. Брянский клад вещей с выемчатыми эмалями (предварительная публикация) // РА. — 2015. — № 2. — С. 146–166.
- Баран В.Д. Ранні слов'яни між Дністром і Прип'яттю. — К.: Наук. думка, 1972. — 244 с.
- Березовец Д.Т. Поселение уличей на р. Тясмине // Славяне накануне образования Киевской Руси. — М., 1963. — С. 145–208 (МИА. — 108).
- Бодянский А.В. Археологические находки в Днепровском Надпорожье // СА. — 1960. — № 1. — С. 274–277.
- Буйнов Ю.В. Разведки в долине р. Харьков // АДУ 2010 р. — Київ; Полтава, 2011. — С. 50–51.
- Буйнов Ю.В., Сергеев М.А. Матеріали доби бронзи та раннього середньовіччя з поселення Циркуни-13 на Харківщині // Вісн. Харків. ун-ту ім. В.Н. Каразіна. — 2012. — Вип. 45. — С. 8–17.
- Бучневич В. Полтавские подземелья (мины) // Полтавские губернские ведомости. — Полтава, 1891. — № 55. — С. 2.
- Веймарн Е.В., Айбабин А.И. Скалистинский могильник. — К., 1993. — 204 с.
- Виноградский Ю.С., Лавык Д.И. Находки бронзовых украшений в Менском и Сосницком районах // КСИА УСССР. — 1960. — Вип. 9. — С. 96–98.
- Виногородська Л.І., Орлов Р.С. Археологічні дослідження в Полтаві в 2004 р. // АБУ 2003–2004 рр. — К., 2004. — Вип. 5. — С. 84–85.
- Винокур І.С. Слов'янські ювеліри Подністров'я (за матеріалами досліджень Бернапівського комплексу середини I тис. н. е.). — Кам'янець-Подільський: Оіум, 1997. — 200 с.

- Войнаровський В.М. Промисли та допоміжні ремесла населення півдня Східної Європи в I—XIII ст. (археологічне відображення та інтерпретація). — Львів: Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2014. — 438 с.
- Володарець-Урбанович Я.В. З історії вивчення пам'яток пенківської культури на Полтавщині // Середньовічні старожитності Центрально-Східної Європи. — Чернівці, 2006. — С. 21—24.
- Володарець-Урбанович Я.В. Пенківські старожитності на Полтавщині (до укладення зводу знахідок) // Охорона та дослідження пам'яток археології: Матеріали 7-го наук.-практич. семінару. — Полтава, 2006а. — С. 41—45.
- Володарець-Урбанович Я.В. Дослідження ранньослов'янських поселень на Полтавщині в останній чверті XX ст. // Зб. матеріалів X студентськ. наук. конф. історик. факультету. — Полтава, 2007. — С. 20—24.
- Володарець-Урбанович Я.В. Кочівницькі елементи з ареалу пенківських старожитностей басейну рік Сули та Ворскли // Магістеріум. — 2009. — Вип. 36: Археологічні студії. — С. 49—52.
- Володарець-Урбанович Я.В. Пронизки епохи раннього середньовіччя зі слов'янських пам'яток півдня Східної Європи // Археологія: від джерел до реконструкцій. — К., 2014. — С. 35—49 (АДІУ. — Вип. 2 (13)).
- Володарець-Урбанович Я.В. Проблема функціонування гончарних осередків VII—IX ст. басейну Дніпра // Від венеців до Русі: Зб. наук. праць на пошану д. і. н., проф. Д.Н. Козака з нагоди його 70-ліття. — К.; Х.: Майдан, 2014а. — С. 325—338.
- Володарець-Урбанович Я.В. Проблеми вивчення гончарних осередків типу балки Канцерка // Археологія. — 2014б. — № 2. — С. 51—59.
- Володарець-Урбанович Я.В. Браслети V — першої половини VIII ст. з Полтавщини: нові знахідки // Археологія. — 2015. — № 2. — С. 92—107.
- Володарець-Урбанович Я.В. Фібули V — першої половини VIII ст. з Полтавщини (знахідки від початку 2000-х років) // Археологія. — 2015а. — № 3. — С. 86—107.
- Володарець-Урбанович Я.В. Знахідка антропоморфної фігурки із Засулля-Мгару // Археологія. — 2016. — № 1. — С. 79—88.
- Володарець-Урбанович Я.В. Деталі поясних наборів V — першої половини VIII ст. з Полтавщини: знахідки від початку 2000-х років // Археологія. — 2016а. — № 3. — С. 56—71.
- Володарець-Урбанович Я.В. Підвіски типу «Козіївка / Нова Одеса» // Проблеми історії та археології України: Матеріали X Міжнародн. науч. конф., посвящ. 125-літтю проф. К.Э. Гриневича (Харьков, 4—5 листопада 2016 г.). — Х.: ООО «НТМТ», 2016. — С. 48.
- Володарець-Урбанович Я.В., Скиба А.В. Гончарний посуд VII—VIII ст. на півдні Східної Європи // Археологія. — 2011. — № 2. — С. 34—46.
- Володарець-Урбанович Я.В., Сидоренко О.В. Про обстеження місця знахідки Хитцівського («Лубенського») скарбу // Старожитності Посулля. — К., 2016. — С. 119—132.
- Гавритухин И.О. Пальчатые фибулы пражских памятников Поднестровья // Древности Северного Кавказа и Причерноморья. — М., 1991. — С. 127—142.
- Гавритухин И.О. Маленькие трапецевидные подвески с полоской из прессованных точек по нижнему краю // ГАЗ. — Минск, 1997. — № 12. — С. 43—58.
- Гавритухин И.О. Датировка днепровских кладов первой группы методом синхронизации с древностями других территорий // Гавритухин И.О., Обломский А.М. Гапоновский клад и его культурно-исторический контекст. — М., 1996. — С. 58—95 (РСМ. — 3).
- Гавритухин И.О. Детали ременной гарнитуры // Гавритухин И.О., Обломский А.М. Гапоновский клад и его культурно-исторический контекст. — М., 1996а. — С. 22—36 (РСМ. — 3).
- Гавритухин И.О. Хронология «среднеаварского» периода // Степи Европы в эпоху средневековья. Хазарское время. — Донецк, 2001. — Т. 2. — С. 45—162.
- Гавритухин И.О. Среднеднепровские ингумации второй половины V — VI в. // Культурные трансформации и взаимовлияния в Днепровском регионе на исходе римского времени и в раннем средневековье. — СПб, 2004. — С. 208—220.
- Гавритухин И.О., Обломский А.М. Гапоновский клад (предварительная публикация) // РА. — 1995. — № 4. — С. 136—149.
- Гавритухин И.О., Обломский А.М. Гапоновский клад и его культурно-исторический контекст. — М., 1996. — 296 с. (РСМ. — 3).
- Гавритухин И.О., Обломский А.М. Днепровское Левобережье на заре средневековья: динамика историко-культурных процессов и клады // Гавритухин И.О., Об-

- ломский А.М. Гапоновский клад и его культурно-исторический контекст. — М., 1996а. — С. 140—148 (РСМ. — 3).
- Гавритухин И.О., Щеглова О.А. Группы днепровских раннесредневековых кладов // Гавритухин И.О., Обломский А.М. Гапоновский клад и его культурно-исторический контекст. — М., 1996. — С. 53—57 (РСМ. — 3).
- Гавритухин И.О., Пьянков А.В. Древности и памятники VIII—IX веков // Крым, Северо-Восточное Причерноморье и Закавказье в эпоху средневековья IV—XIII века. — М., 2003. — С. 191—193 (Археология СССР).
- Генеральный штаб. М 36-94. Полтава. М 1 : 100000. Сост. местн. на 1985 г. — Изд. 1991 г.
- Генеральный штаб. М 36-82. Полтава. М 1 : 100000. Сост. местн. на 1987 г. — Изд. 1992 г.
- Генеральный штаб. М 36-94-А. Полтава. М 1 : 50000. — Изд. 1975 г.
- Гопкало О.В. Прикраси волосся у дівочому вбранні населення черняхівської культури // Колекція Наукових фондів Інституту археології НАН України. Джерела та дослідження. — К., 2012. — С. 109—116 (АДІУ. — Вип. 8).
- Горюнов Е.А. Ранние этапы истории славян Днепровского Левобережья. — Л.: Наука, 1981. — 136 с.
- Горюнов Е.А. Пеньковская и салтовская культуры в Среднем Поднепровье // КСИА. — 1987. — Вып. 190. — С. 3—7.
- Горюнов Е.О., Казанский М.М. До археологічної карти сточища р. Ползузір'я // АЛЛУ. — 1998. — № 1—2. — С. 76—78.
- Горюнова В.М. К вопросу об оловянных украшениях «антских» кладов // Археологические памятники эпохи железа Восточноевропейской лесостепи. — Воронеж, 1987. — С. 85—93.
- Горюнова В.М. Новый клад антского времени из Среднего Поднепровья // Археологические вести. — 1992. — № 1. — С. 126—140.
- Горюнова В.М. Могильник VI—VII вв. у с. Картамышево Обоянского района Курской области // Культурные трансформации и взаимовлияния в Днепровском регионе на исходе римского времени и в раннем средневековье. — СПб, 2004. — С. 18—42.
- Горюнова В.М., Родинкова В.Е. Раннеславянское поселение Великие Будки (Хутор) // Stratum plus. — 1999. — № 4. — С. 167—219.
- Дмитриев А.В. Раннесредневековые фибулы из могильника на р. Дюрсо // Древности эпохи Великого переселения народов V—VII веков. — М., 1982. — С. 69—107.
- Дмитриев А.В. Могильник Дюрсо — эталонный памятник древностей V—IX веков // Крым, Северо-Восточное Причерноморье и Закавказье в эпоху средневековья: IV—XIII века. — М., 2003. — С. 200—205 (Археология).
- Древняя Русь в свете зарубежных источников: Хрестоматия. — М.: Русский Фонд Содействия Образованию и Науке, 2010. — Т. II: Византийские источники. — 384 с.
- Дьяченко А.Г. Отчет о работе славяно-русской археологической экспедиции Белгородского педагогического института в 1987 году / НА ІА НАН України. — 1987/61.
- Дьяченко А.Г. Отчет о работе славяно-русской археологической экспедиции Белгородского педагогического института в 1989 году / НА ІА НАН України. — 1989/254.
- Егорейченко А.А. Очковидные подвески на территории СССР // СА. — 1991. — № 2. — С. 171—181.
- Егорейченко А.А. Поселение у д. Остров Пинского района Брестской области // Archaeoslavica. — 1991а. — 1. — С. 61—82.
- Егорьков А.Н., Родинкова В.Е. Состав металла изделия из Куриловского клада раннесредневекового времени (по результатам оптико-эмиссионной спектрографии) // КСИА. — 2014. — Вып. 233. — С. 168—177.
- Жук В.Н. Сторінки про підземелля Полтави та інших міст-фортець Полтавщини // Наш рідний край. — Полтава, 1991. — Вип. 11. — 36 с.
- Зарецкий И.А. Заметка о древностях Харьковской губернии Богодуховского уезда слободы Лихачевки // Харьковский сборник за 1888 год. — 1888. — Вып. 2. — С. 229—246.
- Казанский М.М. Археологическая ситуация в Среднем Поднепровье в VII в. // Проблемы взаимодействия населения Восточной Европы Великого переселения народов. — М., 2014. — С. 138—177 (РСМ. — 15).
- Казанский М.М., Серeda Д.В. Поселения пеньковской культуры Полузерья I на Полтавщине // АЛЛУ. — 2001. — № 1. — С. 19—25.
- Кашкин А.В., Родинкова В.Е. Памятники суджанского региона эпохи Великого переселения народов // Верхнедонской археологический сборник. — Липецк, 2010. — 5. — С. 80—92.
- Клейн Л.С. Воскрешение Перуна. К реконструкции восточнославянского язычества. — СПб: Евразия, 2004. — 480 с.

- Ковалевская В.Б. (при участии Р.А. Бахтадзе, В.А. Галибина, З.А. Львовой). Компьютерная обработка массового археологического материала из раннесредневековых памятников Евразии. — Пушчино: ОНТИ ПНЦ РАН, 2000. — 364 с.
- Коваленко О. Полтава XVII—XVIII ст. — К.: Видавець Олег Філок, 2015. — 232 с.
- Коллекции Пруссия в фондах Калининградского областного историко-художественного музея. — Шлезвиг: Х.М. Гаушильд; Бремен, 2005. — 112 с.
- Комар А.В. Перещепинский комплекс в контексте основных проблем истории и культуры кочевников Восточной Европы VII — начала VIII в. // Степи Европы в эпоху средневековья. Хазарское время. — Донецк, 2006. — Т. 5. — С. 7—244.
- Комар А.В. Что такое «пастырская культура»? // Проблемы на прабългарската история и култура. — София, 2007. — Т. 4, 1. — С. 35—52.
- Комар А.В., Кубышев А.И., Орлов Р.С. Погребения кочевников VI—VII вв. из Северо-Западного Приазовья // Степи Европы в эпоху средневековья. Хазарское время. — Донецк, 2006. — Т. 5. — С. 245—374.
- Комар А.В., Орлов Р.С. Погребение кочевника 2-й половины VII в. у села Черноморское // Степи Европы в эпоху средневековья. Хазарское время. — Донецк, 2006. — Т. 5. — С. 387—398.
- Корзухина Г.Ф. Предметы убора с выемчатыми эмалями V — первой половины VI в. н. э. в Среднем Поднепровье. — М.: Наука, 1978. — 124 с. (САИ. — Е1—43).
- Корзухина Г.Ф. Клады и случайные находки вещей круга «древностей антов» в Среднем Поднепровье. Каталог памятников // МАИЭТ. — 1996. — V. — С. 352—435, 586—705.
- Кухаренко Ю.В. Памятники железного века на территории Полесья. — М.: Наука, 1961. — 70 с. (САИ. — Д1—29).
- Кухаренко Ю.В. Зарубинецкая культура. — М.: Наука, 1964. — 67 с. (САИ. — Д1—19).
- Левада М.Е. Сухоносивка // Terra Barbarica. Monumenta Archaeologica Barbarica, Series Gemina. — Łódź; Warszawa, 2010. — Т. II. — С. 557—594.
- Левченко Д.И. Некоторые находки VI—VII вв. с территории Полтавщины // До 1100-ліття м. Полтави за результатами археологічних досліджень. — Полтава, 1999. — С. 163—169 (ПАЗ-1999).
- Левченко Д.І. Знахідки VI—VII ст. з околиць Градизька в зібранні Полтавського краєзнавчого музею // АЛЛУ. — 2001. — № 1. — С. 26—28.
- Липкинг Ю.А. Могильники третьей четверти I тыс. н. э. в Курском Посемье // Ранне-средневековые восточнославянские древности. — Л., 1974. — С. 136—152.
- Лопатин Н.В., Медведев А.М. Поселение Деделовичи (Замковая Гора). По материалам раскопок 1962 и 1963 годов // Верхнее Поднепровье и Подвинье в III—V веках н. э. — М., 2001. — С. 24—41 (РСМ. — 4).
- Магомедов Б.В. Производственный и бытовой инвентарь, предметы убора, оружие // Славяне Юго-Восточной Европы в предгосударственный. — К., 1990. — С. 160—172.
- Магомедов Б.В. Украшения с привесками на памятниках черняховской культуры // Terra Barbarica. Monumenta Archaeologica Barbarica, Series Gemina. — Łódź; Warszawa, 2010. — Т. II. — С. 595—601.
- Магомедов Б.В. Керамические пряслица черняховской культуры. — К., 2015. — 170 с.
- Мажитов Н.А. Курганы Южного Урала VIII—XIII вв. — М.: Наука, 1981. — 164 с.
- Макаренко Н.Е. Археологические исследования 1907—1909 гг. // ИАК. — 1911. — № 43. — С. 116—118.
- Матерь Лада. Божественное родословие славян. Языческий пантеон. — М.: Эксмо, 2004. — 432 с.
- Михеев В.К. Подонье в составе Хазарского каганата. — Харьков: Вища школа, 1985. — 148 с.
- Мончынська М. Распространения типов фибул в Барбарикуме и проблемы картографирования // Боспорские чтения. — Керчь, 2006. — Вып. 7. — С. 229—230.
- Мончынська М. Проблемы картографирования типов фибул римского времени // Боспорские исследования. — Симферополь; Керчь, 2007. — Вып. XVI. — С. 231—238.
- Мончынська М. Клад литейщика или жертвенная находка? — Депозит эпохи Великого переселения народов // Боспорские чтения. — Керчь, 2008. — Вып. 9. — С. 201—202.
- Мончынська М., Урбаняк А. Жертвенное место при «готском» могильнике на Поморье // Боспорские чтения. — Керчь, 2007. — Вып. 7. — С. 226—227.
- Некрасова Г.М. Поселення черняхівської культури Хлопків I на Київщині // Археологія. — 1988. — Вып. 62. — 70—82.

- Нецуй-Левицький І. Світогляд українського народу. Ескіз української міфології. — К.: Обереги, 2003. — 139 с.
- Обломский А.М. Инородные компоненты в зоне пеньковской культуры // Гавритухин И.О. Обломский А.М. Гапоновский клад и его культурно-исторический контекст. — М., 1996. — С. 121—122 (РСМ. — 3).
- Обломский А.М. Днепровское лесостепное левобережье в позднеримское и гуннское время (середина III — первая половина V в. н. э.). — М.: Наука, 2002. — 255 с. (РСМ. — 5).
- Обломский А.М. Структура населения Лесостепного Поднепровья в VII в. н. э. // АЛЛУ. — 2007. — № 1—2. — С. 3—12.
- Обломский А.М. Раннеславянские памятники Верхнего Подонья. Предварительные итоги исследования // Тамбовские древности: Археология Окско-Донской равнины. — Тамбов, 2012. — Вып. 3. — С. 172—229.
- Обломский А.М. Материалы VI—VII вв. в лесостепном Подонье (некоторые итоги раскопок поселения Кривец-4) // Старожитності Лівобережного Подніпров'я — 2012. — Київ; Полтава, 2012а. — С. 51—59.
- Обломский А.М. Памятники VI—VII вв. в Верхнем Подонье. Направления колонизации территории // Славяне восточной Европы накануне образования Древнерусского государства: Материалы междунар. конф., посвящ. 110-летию со дня рожд. И.И. Ляпушкина (1902—1968) (Санкт-Петербург, 3—5 декабря 2012 г.). — СПб, 2012б. — С. 125—129.
- Обломский А.М., Смирнов А.С., Сорокин А.Н. Материалы I тысячелетия н. э. поселения Шоссейное (Белгородская обл.) // СА. — 1987. — № 4. — С. 174—186.
- Обломский А.М., Радюш О.А. Вещевой комплекс // Памятники киевской культуры в лесостепной зоне России (III — начало V в. н. э.). — М., 2007. — С. 27—39 (РСМ. — 10).
- Обломский А.М., Терпиловский Р.В. Предметы уборы с выемчатыми эмальями на территории лесостепной зоны Восточной Европы (дополнение сводов Г.Ф. Корзухиной, И.К. Фролова и Е.Л. Гороховского) // Памятники киевской культуры в лесостепной зоне России (III — начало V в. н. э.). — М., 2007. — С. 113—141 (РСМ. — 10).
- Обломский А.М., Родинкова В.Е. Этнокультурный перелом в Поднепровье в VII в. н. э. Хронология событий // КСИА. — 2014. — Вып. 235. — С. 381—404.
- Обломский А.М., Козмирчук И.А. Могильник гуннского времени Кизово-19 // Острая Лука Дона в древности. Археологический комплекс памятников гуннского времени у с. Кизово (конец IV — V в.). — М., 2015. — С. 134—164 (РСМ. — 16).
- Орлов Р.С., Рассмакин Ю.Я. Новые памятники VI—VII вв. из Приазовья // Материалы I тыс. н. э. по археологии и истории Украины и Венгрии. — К., 1996. — С. 102—116.
- Останина Т.И., Канунникова О.М., Степанов В.П., Никитина А.Б. Кузбаевский клад ювелира VII в. как исторический источник. — Ижевск: Удмуртия, 2011. — 218 с.
- Петров В.П. Стецовка, поселение третьей четверти I тысячелетия (по материалам раскопок 1956—1958 гг. в Потясминье) // Славяне накануне образования Киевской Руси. — М., 1963. — С. 209—233 (МИА. — 108).
- Поболь Л.Д. Новые зарубинецкие могильники на Туровщине // Новые данные о зарубинецкой культуре в Поднепровье. — Л., 1969. — С. 119—130 (МИА. — 160).
- Поздnezарубинецкие памятники на территории Украины (вторая половина I—II в. н. э.). — М., 2010. — 332 с. (РСМ. — 12).
- Приходнюк О.М. Слов'яни на Поділлі (VI—VII ст. н. е.). — К.: Наук. думка, 1975. — 154 с.
- Приходнюк О.М. Археологічні пам'ятки Середнього Подніпров'я VI—IX ст. н. е. — К.: Наук. думка, 1980. — 151 с.
- Приходнюк О.М. Пеньковская культура: культурно-хронологический аспект исследования. — Воронеж: ВГУ, 1998. — 169 с.
- Приходнюк О.М. Фибулы Пастырского городища // Археология восточноевропейской лесостепи: Евразийская степь и лесостепь в эпоху раннего средневековья. — Воронеж, 2000. — 14. — С. 48—73.
- Приходнюк О.М. Степове населення України та східні слов'яни (друга половина I тис. н. е.). — Чернівці: Зелена Буковина, 2001. — 284 с.
- Приходнюк О.М. Відносини слов'ян із тюркомовним світом // Старожитності I тисячоліття нашої ери на території України. — К., 2003. — С. 127—134.
- Приходнюк О.М. Пастырське городище. — Київ; Чернівці: Зелена Буковина, 2005. — 152 с.
- Приходнюк О.М., Шовкопляс А.М., Ольговская С.Я., Струина Т.А. Мартыновский клад // МАИЭТ. — 1991. — II. — С. 72—92.

- Приходнюк О.М., Падин В.А., Тихонов Н.Г. Трубчевский клад антского времени // Материалы I тыс. н. э. по археологии и истории Украины и Венгрии. — К., 1996. — С. 79–102.
- Пуголовок Ю.А. Ранние комплексы северянской Лтавы (некоторые итоги изучения) // Славяне восточной Европы накануне образования Древнерусского государства: Материалы междунар. конф., посвящ. 110-летию со дня рожд. И.И. Ляпушкина (1902–1968). — СПб, 2012. — С. 113–116.
- Пузикова А.И. Городище у дер. Нартово под Курском // Вопросы древней и средневековой археологии Восточной Европы. — М., 1978. — С. 49–55.
- Рафалович И.А. Раннеславянское селище Хуча VI–VII вв. // КСИА. — 1965. — Вып. 105. — С. 123–128.
- Рашев Р. Прабългарите през V–VII век. (Второ допълнено издание). — София, 2004. — 348 с.
- Родинкова В.Е. Раннесредневековые памятники Среднего Поднепровья и Днепровского Левобережья с датирующими находками // Гавритухин И.О., Обломский А.М. Гапоновский клад и его культурно-исторический контекст. — М., 1996. — С. 155–162 (РСМ. — 3).
- Родинкова В.Е. Культурные связи населения Среднего Поднепровья в VII в. (по материалам женского убора): Дисс. ... канд. ист. наук. — М., 2003. — 150 с.
- Родинкова В.Е. Локальные разновидности женского металлического убора VII в. в Поднепровье // Чтения, посвящ. 100-летию деятельности В.А. Городцова в ГИМ: Тез. конф. — М., 2003а. — Ч. II. — С. 113–117.
- Родинкова В.Е. Подвески-лунницы Козиевского клада (к постановке проблемы раннесредневековых лунниц) // КСИА. — Вып. 215. — 2003б. — С. 6–19.
- Родинкова В.Е. Днепровские фибулы с каймой из птичьих голов // Культурные трансформации и взаимовлияния в Днепровском регионе на исходе римского времени и в раннем средневековье. — СПб, 2004. — С. 233–243.
- Родинкова В.Е. К вопросу о типологическом развитии антропоморфных фибул (простые формы) // РА. — 2006. — № 3. — С. 41–51.
- Родинкова В.Е. Система женского раннесредневекового убора Среднего Поднепровья (ретроспективный анализ) // Восточная Европа в середине I тыс. н. э. — М., 2007. — С. 358–388 (РСМ. — 9).
- Родинкова В.Е. Раннесредневековый женский убор Поднепровья: традиции и влияния // Тр. II (XVIII) Всерос. АС в Суздале. — М., 2008. — Т. II. — С. 280–285.
- Родинкова В.Е. Куриловский клад раннесредневекового времени // РА. — 2010. — № 4. — С. 78–87.
- Родинкова В.Е. Пальчатые фибулы из Южного Побужья // Актуальные проблемы археологии Восточной Европы I тысячелетия н. э. Проблемы и материалы. — М., 2010а. — С. 261–276 (РСМ. — 13).
- Родинкова В.Е. Женский костюм днепровских племен в эпоху Великого переселения народов: современное состояние исследований // Новые исследования по археологии стран СНГ и Балтии: Материалы Школы молодых археологов (Кириллов, 3–12 сентября 2011 г.). — М., 2011. — С. 239–265.
- Родинкова В.Е. Новая находка византийского серебряного сосуда с клеймом в Восточной Европе // РА. — 2012. — № 4. — С. 151–158.
- Родинкова В.Е. Клады «древностей антов» и археологическая ситуация между Сеймом и Псом в конце эпохи Великого переселения народов // Славяне восточной Европы накануне образования Древнерусского государства: Материалы междунар. конф., посвящ. 110-летию со дня рожд. И.И. Ляпушкина (1902–1968) (Санкт-Петербург, 3–5 декабря 2012 г.). — СПб, 2012а. — С. 193–197.
- Родинкова В.Е. Клады в раннесредневековой истории и культуре Поднепровья // Тр. IV (XX) Всерос. АС в Казани. — Казань, 2014. — Т. II. — С. 391–395.
- Родинкова В.Е. Раннеславянский женский убор римского и раннесредневекового времени (проблемы изучения источников) // КСИА. — 2014а. — Вып. 233. — С. 89–99.
- Родинкова В.Е., Сапрыкина И.А. Пластинчатые головные украшения римского и раннесредневекового времени в Восточной Европе: типологический и технологический анализ // Тр. III (XIX) Всерос. АС. — Санкт-Петербург; Москва; Великий Новгород, 2011. — Т. II. — С. 91–92.
- Родинкова В.Е., Егорьков А.Н. Клад раннесредневекового времени из Суджи-Замостья и состав металла его артефактов // Проблемы истории и археологии Украины: Материалы VIII Междунар. науч. конф. (Харьков, 9–10 ноября 2012 г.). — Харьков, 2012. — С. 71–72.

- Родинкова В.Е., Сапрыкина И.А., Сычева С.А. Раннесредневековые клады Поднепровья: традиционный взгляд и новые данные // Проблемы истории и археологии Украины: Материалы VIII Междунар. науч. конф. (Харьков, 9–10 ноября 2012 г.). — Харьков, 2012. — С. 72.
- Родинкова В.Е., Сапрыкина И.А. Раннесредневековые клады Суджанщины: новые находки и исследования // Суджа и суджане в отечественной и зарубежной истории и культуре: сборник статей и материалов. — Курск: Курск. гос. ун-т, 2015. — С. 39–49.
- Русанова И.П. Славянские древности VI–IX вв. между Днестром и Западным Бугом. — М., 1973. — 100 с. (САИ. — Вып. Е1–25).
- Рутковская Л.М. О стратиграфии и хронологии древнего поселения около с. Степовка на р. Тясмине // Раннесредневековые восточнославянские древности. — Л., 1974. — С. 22–39.
- Рутковская Л.М. Археологические памятники IV–V вв. в районе Кременчугского моря (Украина) // Slovenska archeologia. — 1979. — Т. XXVII, 2. — С. 317–364.
- Рыбаков Б.А. Новый Суджанский клад антского времени // КСИИМК. — 1949. — Вып. XXVII. — С. 75–90.
- Рябцева С.С. Древнерусский ювелирный убор. — СПб.: Нестор-История, 2005. — 384 с.
- Савчук А.П. Поселения зарубинецкой культуры в поречье р. Трубеж // Новые данные о зарубинецкой культуре в Поднепровье. — Л., 1969. — С. 82–87 (МИА. — 160).
- Сидоренко О.В., Супруненко О.Б. Знахідки з могильника поблизу с. Засулля на Полтавщині // АДУ 2011 р. — Київ; Луцьк, 2012. — С. 400–402.
- Синиця Є.В. Ранньосередньовічні інгумації в ареалі пенківської культури // Vita Antiqua. — 1999. — № 2. — С. 98–110.
- Скарб гальштатсько-латенської доби: Каталог / Авт. кол.: Филипчук М.А., Білас Н.М., Тимець І.В. — Винники, 2006. — 24 с.
- Скворцов К.Н. Могильник Митино V–XIV вв. (Калининградская область). Материалы исследования 2008 г. — М., 2010. — Ч. 1. — 302 с. (Материалы охранных археологических исследований. — Т. 15).
- Скворцов К.Н. Могильник Митино V–XIV вв. (Калининградская область). Материалы исследования 2008 г. — М., 2010а. — Ч. 2. — 806 с. (Материалы охранных археологических исследований. — Т. 15).
- Скиба А.В. Географія та умови етнічного сусідства слов'ян і кочових племен південно-східної Європи у VI–VII ст. // Vita Antiqua. — 2009. — № 7–8. — С. 236–249.
- Скиба А.В. Поясний гарнітур з Курилівського скарбу VII ст. // Археологія. — 2013. — № 4. — С. 89–96.
- Скиба Л.Є. Пирогівський могильник зарубинецької культури. — К.: ІА НАН України, 2001. — 176 с.
- Скиба Л.Є. Знахідка ливарної формочки III ст. н. е. в Києві // Археологія. — 1986. — Вип. 53. — С. 68–72.
- Сміленко А.Т. Слов'яни та їх сусіди в степовому Подніпров'ї (II–XIII ст.). — К.: Наук. думка, 1975. — 211 с.
- Супруненко О. Археологічні спостереження за днопоглибленням у заплаві р. Сула напроти Лубен // Полтавський краєзнавчий музей. Маловідомі сторінки історії, музеєзнавство, охорона пам'яток. — Полтава, 2012. — VII. — С. 131–184.
- Супруненко О.Б., Пуголовок Ю.О., Мироненко К.М. та ін. Дослідження посаду літописної Лтави: Інститутська гора. — Київ; Полтава, 2009. — Ч. 2. — 132 с.
- Супруненко О.Б., Пуголовок Ю.О. Дослідження літописної Лтави: Іванова гора. — К.: ЦП НАНУ і УТОПІК, 2015. — Ч. 1. — 180 с.
- Супруненко О.Б., Пуголовок Ю.О. Дослідження літописної Лтави: Іванова гора. — К.: ЦП НАНУ і УТОПІК, 2015а. — Ч. 2. — 192 с.
- Супруненко О.Б., Пуголовок Ю.О. Наглядові дослідження на посаді літописної Лтави // АДУ 2014 р. — К., 2015б. — С. 182–184.
- Сухобоков О.В. Славяне Дніпровського Левобереж'я. — К.: Наук. думка, 1975. — 168 с.
- Сухобоков О.В., Юренко С.П. Предволынцевские памятники Полтавщины (по материалам исследований Левобережной славяно-русской экспедиции ИА АН УССР) // Охрана і дослідження пам'яток археології Полтавщини: Тези доп. третього обл. наук.-практич. семінару. — Полтава, 1990. — С. 155–157.
- Сымонович Э.А. Городище Колочин на Гомельщине // Славяне накануне образования Киевской Руси. — М., 1963. — С. 97–137 (МИА. — 108).
- Сымонович Э.А. Поселение Воробьевка 2 в Курской области // КСИИМК. — 1974. — Вып. 140. — С. 76–83.

- Сымонович Э.А. Раннесредневековые поселения Тазово по Курском // СА. — 1986. — № 4. — С. 183—193.
- Телегин Д.Я. Из работ Днепродзержинской экспедиции 1960 г. // КСИА УССР. — 1962. — Вып. 12. — С. 13—17.
- Терпиловский Р.В. Ранние славяне Подесенья III—V вв. — К.: Наук. думка, 1984. — 124 с.
- Терпиловский Р.В. Поселение Сенча и его место среди памятников Днепровского Левобережья // Культурные трансформации и взаимовлияния в Днепровском регионе на исходе римского времени и в раннем средневековье: Докл. науч. конф., посвящ. 60-летию со дня рожд. Е.А. Горюнова (Санкт-Петербург, 14—17 ноября 2000 г.). — СПб, 2004. — С. 131—143.
- Тиханова М.А. О раннеславянском поселении в Луке-Врублицевской // КСИА. — 1971. — Вып. 125. — С. 7—12.
- Токарев С.А. Религиозные верования восточнославянских народов XIX — начала XX века. — М.; Л.: АН СССР, 1957. — 168 с.
- Томашевский А.П., Гавритухин И.О. Славянское поселение Тетеревка-I. — К., 1992. — 92 с.
- Третьяков П.Н. Древности второй и третьей четверти I тыс. н. э. в Верхнем и Среднем Подесенье // Раннесредневековые восточнославянские древности. — Л., 1974. — С. 40—118.
- Филипчук М. Рятівні археологічні розкопки на городищі с. Підгородище Перемешнянського р-ну Львівської обл. // Вісник Інституту археології. — 2007. — Вип. 2. — С. 113—136.
- Флеров В.С. Раннесредневековые юртообразные жилища Восточной Европы. — М.: ИА РАН, 1996. — 101 с.
- Хавлюк П.И. Раннеславянские поселения в бассейне Южного Буга // Раннесредневековые восточнославянские древности. — Л., 1974. — С. 181—215.
- Хайрединова Э.А. Женский костюм с орлиноголовыми пряжками второй половины VI—VII вв. по материалам могильника у с. Лучистое // Византия и Крым. — Симферополь, 1997. — С. 87—89.
- Хайрединова Э.А. Фибулы и украшения круга «древностей антов» в костюме варваров раннесредневекового Крыма // Скифы, Хазары, Славяне, Древняя Русь. — СПб, 1998. — С. 112—113.
- Хайрединова Э.А. Костюм варваров V века по материалам могильника у села Лучистое в Крыму // Сто лет черняховской культуре. — К., 1999. — С. 203—230.
- Хайрединова Э.А. Женский костюм варваров Юго-Западного Крыма в VI—VII вв. (по материалам могильника у с. Лучистое) // Алушта и алуштинский регион с древних времен до наших дней. — К., 2002. — С. 34—47.
- Хайрединова Э.А. Обувные наборы V—VII вв. из Юго-Западного Крыма // МАИЭТ. — 2003. — X. — С. 125—160.
- Шаблавина Е.А. Пальчатая фибула из коллекции Е.А. Горюнова // Культурные трансформации и взаимовлияния в Днепровском регионе на исходе римского времени и в раннем средневековье. — СПб, 2004. — С. 244—253.
- Шарафутдінова І.М. Поселення епохи пізньої бронзи поблизу Кременчука // Археологія. — 1964. — Вип. XVII. — С. 153—169.
- Швецов М.Л. Новогригорьевское погребение и этническая ситуация в Приазовье IV—VII вв. // Культуры евразийских степей второй половины I тысячелетия н. э. (вопросы межэтнических контактов и межкультурного взаимодействия). — Самара, 2010. — С. 93—102.
- Шовкопляс А.М. Памятники зарубинецкого времени в г. Киеве // Новые данные о зарубинецкой культуре в Поднепровье. — Л., 1969. — С. 75—81. — (МИА. — 160).
- Шпилев А.Г. Украшения роменского времени из Курской области (вторая половина VIII — конец X вв.) // Stratum plus. — 2010. — № 5. — С. 221—274.
- Шрамко Б.А. Древности Северского Донца. — Харьков: Харьковский государственный университет, 1962. — 404 с.
- Щеглова О.А. О двух группах «древностей антов» в среднем Поднепровье // Материалы и исследования по археологии Днепровского Левобережья. — Курск, 1990. — С. 162—204.
- Щеглова О.А. Женский убор из кладов «древностей антов»: готское влияние или готское наследие? // Stratum plus. — 1999. — № 5. — С. 287—312.
- Щеглова О.А. «Антские» клады Харьковщины. Проблемы идентификации // Проблемы истории и археологии Украины: Материалы междунар. науч. конф. — Харьков, 2001. — С. 128—130.

- Щеглова О.А. Ювелирные изделия и инструменты в раннесредневековых славянских культурах Восточной Европы. К вопросу о характере ювелирного дела и его периодизации // Ювелирное искусство и материальная культура. — СПб, 2002. — С. 202—206.
- Щеглова О.А. Волны распространения вещей из Подунавья на Северо-Восток в VI—VIII вв. как отражение миграции или культурных влияний // Сложение русской государственности в контексте раннесредневековой истории Старого Света: Материалы междунар. конф. (Санкт-Петербург, 14—18 мая 2007 г.). — СПб, 2009. — С. 39—65.
- Щеглова О.А., Родинкова В.Е. Крымские мотивы в «древностях антов» // Боспор Киммерийский и варварский мир в период античности и средневековья: Материалы IV Боспорских чтений. — Керчь, 2003. — С. 295—298.
- Aibabin A. The elements of Scandinavian beast style of the brooches from Luchistoye // Inter Ambo Maria: Contacts between Scandinavia and the Crimea in the Roman Period. — Simferopol, 2011. — P. 7—10 (Cultural-historical reports. — 10 / Kulturhistoriske rapporter. — 10).
- Curta F., Dupoi V. Über die Bügelfibel aus pietroasele und ihre verwandten // Dacia. Revue D'archeologie et d'histoire ancienne. — 1994—1995. — XXXVIII—XXXIX. — S. 217—238.
- Kazanski M. Note sur le peuplement de la region du Dniepr moyen pendant la seconde moitie du VIIe siecle et an VIIIe siecle // Revue Archeologique. — Paris, 1987. — 1. — P. 84—90.
- Kazanski M. Les Slaves. Les origines (I—VII s. a. J.-C.). — Paris: Errance, 1999. — 159 p.
- Luchtaunas A., Velius G. Katalog / Catalogue // Kernava — litewska Troja. Katalog wystawy ze zbiorow Państwowego Muzeum-Rezerwatu Arheologii i Histotii w Kernawe, Litwa. — Warszawa, 2002. — S. 95—210.
- Lietuvos TSR archeologijos atlasas. — Vilnius: Mokslas, 1978. — Kn. 4: I—XIII a. radiniai. — 159 p.
- Мączczyńska M. Der frühvölkerwanderungszeitliche Hortfund aus Łubiana, Kreis Kościerzyna (Pommern). — Frankfurt, 2009. — 597 S. (BRGK. — Bd. 90).
- Martens J. Diadems? In search for the date, use and origin of the riveted neck-rings from Scandinavia // Inter Ambo Maria: Contacts between Scandinavia and the Crimea in the Roman Period. — Simferopol, 2011. — P. 187—197 (Cultural-historical reports. — 10 / Kulturhistoriske rapporter. — 10).
- Prihodnyuk O., Fomenko V. Early medieval nomads' burials from the vicinity of the village of Hristoforovka, the district of Nikolaevo, Ukraine // Archaeologia Bulgarica. — 2003. — 2. — S. 107—116.

О.Б. Супруненко, Я.В. Володарець-Урбанович, Ю.О. Пуголовко

COMPLEX OF «MARTYNIVKA» TYPE FROM POLTAVA (POLTAVA HOARD 2014)

Article presents jewelry findings from Poltava, which is similar to jewelry hoard of first chronological group by O.A. Shcheglova. They were found in hump humus fill of the underground building. Most likely, the findings are a jewelry scrap intended for reuse. Hoard presented two groups of findings. This is details of male and female costumes. Products are: fibulae, bells, finials, various trapezoid suspension (4 copies), square pendant type Koziiivka-Nova Odesa, beads with the wide aperture, bracelet and belt tip.

Keywords: Chronicles Ltava, hoard, jewelry, brooches, bracelets, pendants, early Middle Ages, «Antes antiquities», the first chronological hoard-group by O.A. Shcheglova.

Одержано 30.04.2016

CONTENTS

FOREWORD	3
PREAMBLE	5
PRAGUE CULTURE: THE FORMING AND DEVELOPING	
<i>Vakulenko L.V., Skyba A.V.</i> Chernyakhiv Dwellings in the Context of Slavic Ethnogenesis	7
<i>Didenko S.V.</i> Antique Ceramic Imports from the Late Roman Period Settlement Near the Village of Sokil in the Middle Dniester	29
<i>Petrauskas O.V., Koval O.A.</i> Dwelling with Early Slavic Elements on the Chernyakhiv Culture Settlement near Komariv	41
<i>Ivakin G.Yu., Baranov V.I., Ivakin V.G., Olenych A.M.</i> New Resources of the Early Slavs Period from the Kyiv`s Podil: Preliminary Report	58
JEWELRY ART: DECORATIONS AND THEIR MAKING	
<i>Koloda V.V.</i> Fibulas of the «Antean» Times in the Koropovi Khutory Hillfort .	65
<i>Pohorilets O.H., Panikarskyi A.V., Volodarets-Urbanovych Ya.V.</i> The Early Medieval Finds from Medzhybizh-Rybhosk	73
<i>Suprunenko O.B., Volodarets-Urbanovych Ya.V., Puholovok Yu.O.</i> Complex of «Martynivka» Type from Poltava (Poltava Hoard 2014)	91
<i>Skyba A.V.</i> The Belt Plaques with the Motif of a Griffin Head	132
FARMING	
<i>Gotun I.A., Gorbanenko S.A.</i> Agriculture of Residents of Slavic Settlement in the Tract of Kozakiv Yar in Khodosivka	153
<i>Zhuravol'ov O.P.</i> Osteological Materials from the Early Slavic Settlement Obukhiv 2.	172
THE BELIEFS OF ANCIENT SLAVS	
<i>Gorbanenko S.A., Puholovok Yu.O.</i> About One Little Known Cult of Severians	207
AT THE ORIGINS OF KYIV RUS	
<i>Myska R.G.</i> The Strypa and Zbruch Watershed Sites of the 8 th – the 10 th Centuries	229
SLAVISTIC LIBRARY	
Foreword	241
Dmytro Tarasovych BEREZOVETS'	242
Yevheniy Oleksiyovych GORYUNOV	246
Data on authors	251
Abbreviations	252

Оформлення обкладинки *А.В. Панікарський*
Комп'ютерна верстка *Я.В. Володарець-Урбанович, С.А. Горбаненко*
Виготовлення карт *Я.В. Володарцем-Урбанович*
Надруковано в авторській редакції

Підп. до друку 18.12.2016. Формат 84 × 108/16. Папір офс. № 1.
Гарн. Book Antiqua. Друк офс. Ум.-друк. арк. 26,9. Обл.-вид. арк. 24,32.
Наклад 200 прим. Зам. № ??.

Тираж віддруковано ТОВ «Майдан»,
61002, Харків, вул. Чернишевська, 59. Тел.: (057) 700-37-30

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців і розповсюджувачів
видавничої продукції ДК № 1002 від 31.07.2002 р.